

nablom † **A:** 1548 *nablomba* (NySz.); 1672 *náblumokkal* (NySz.) **J:** 'egy fajta pengetőhangszer | Art Zupfinstrument'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *nablum*, (h.) *nablium*, *nabla* 'egy fajta húros hangszer' [< gör. *νάβλα* 'ua.' < héber *nēbel* 'egy fajta hárfa']. ⊗ Megfelelői: ang. (R.) *nable*; ol. (R.) *nabla*; stb.: 'egy fajta pengetős hangszer'.

📖 TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

nábob Δ **A:** 1794 *Nábobok* (NSz.); 1833/ *Nabobtól* (NSz.) **J:** **1.** 1794 'indiai kormányzó, helytartó | indischer Gouverneur' (NSz.) (↑); **2.** 1833/ ? 'dúsgazdag ember | steinreicher Mann' (NSz.) (↑), 1847 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Nabob*; ang. *nabob*; fr. *nabab*; stb.: 'nábob, dúsgazdag ember'. Forrása: arab *nuwwāb* [többes szám] 'helytartó', a hindi *nawwāb* 'ua.' közvetítésével. Az angolból terjedt el. ⊕ A magyarba főleg a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

náci **A:** 1930 *nácik* (BpHírlap 1930. ápr. 18.: 3); 1936 *náciknak* (Horovitz: IdSzMagy. 268) **J:** 'a német fasiszta párt tagja, nemzetiszocialista | Nazi'

nácizmus **A:** 1932 *nácizmus* (Ujság 1932. márc. 6.: 5); 1948 *nácizmus* (NSz.) **J:** 'a német fasizmus, nemzetiszocializmus | Nazismus'

■ Nemzetközi szók. | ⊖ Ném. *Nazi*; ang. *Nazi*; fr. *nazi*; stb.: 'náci'; az 1930-as években egyes európai nyelvekben a nemzetiszocialisták gúnyneveként terjedt el [a ném. *Nationalsozialist* 'nemzeti szocialista' szóból keletkezett szórövidüléssel] | ném. *Nazismus*; ang. *Nazism*; fr. *nazisme*; stb.: 'nácizmus'. ⊕ Mindkét szó több nyelv közvetítésével is átkerülhetett a magyarba.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nacionalista*, *szociális*

náció **A:** 1552 *naczio* (MNy. 79: 246); 1560–1570 *natióra* [?] (MNy. 89: 255); 1736/ *náció* (MNy. 79: 246) **J:** **1.** 1552 'nemzetiség; népi közösség | Nationalität; Volksgemeinschaft' (MNy. 79: 246) (↑); **2.** 1793 ? '(vér)rokonsági/nemzetségi kapcsolat, rokonság | Sippschaft (pejor.)' (NSz.), 1812 'ua.' (NSz.); **3.** 1833 'nemzet | Nation' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *natio* 'születés, származás; néptörzs, nemzet' [< lat. *nasci* 'születik']. ⊗ Megfelelői: ném. *Nation*; fr. *nation*; stb.: 'nemzet'. ⊕ A 2. jelentés pejoratív metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *generális*¹, *internacionális*, *nacionalista*, *naiv*, *naturalista*, *reneszánsz*

nacionalista **A:** 1802 *nacionálistának* (Nyr. 112: 507); 1873/ *nacionalisták* (NSz.); 1897 *Nacionalisták* (PallasLex.) **J:** <FN> **1.** 1802 'nemzethű, hazafi | Patriot' (Nyr. 112: 507) (↑); **2.** 1897 'a nacionalizmus híve | Nationalist' (PallasLex.) (↑) | <MN> **1.** 1873/ 'nemzeti | national' (NSz.) (↑); **2.** 1931/ 'a nacionalizmusnak megfelelő | nationalistisch' (NSz.)

nacionalizmus **A:** 1809/ *Nationalismusnak* (NSz.); 1910 *nacionalizmus* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'túlzott, felfokozott hazafias érzés | übersteigertes Nationalgefühl'

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Nationalist*; ang. *nationalist*; fr. *nationaliste*; stb.: 'nacionalista' | ném. *Nationalismus*; ang. *nationallism*; fr. *nationalisme*; stb.: 'nacionalizmus'. Ezek a lat. *natio* 'születés, származás; nemzet' (vö. →*náció*) szóra mennek vissza. ⊕ A magyarba elsősorban a németből kerültek át; vö. még lat. (h.) *nationalismus* 'nemzeti sajátosság'. ⊕ A *nacionalista* szóvége latinositással jött létre. ~ Idetartoznak: *nacionális* 'nemzeti; nacionalista' (1790: NSz.), vö. lat. (ú.) *nationalis* 'nemzeti'; *nacionálé* 'személyi adatok összessége' (1882: NSz.) a ném. (au.) *Nationale* 'ua.' szóból származik.

📖 TESz. *nacionalizmus* a., *nacionálé* a. is; EWUng. • Vö. *náci*, *náció*

nacionalizmus → *nacionalista*

nácizmus → *náci*

nád **A:** 1082/ *Nadasdhege* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 201021); 1121/ *Nadast* [sz.] [HN.] (MNY. 23: 364); 1395 k. *nad* (BesztSzj. 428.) **J:** 1. 1121/ 'karcú, hengeres szárú vízínövény | Schilfrohr' # (MNY. 23: 364) (↑); 2. 1560 k. '⟨mocsári⟩ sás | Riedgras, (in Sümpfen gedeihender) Liesch (Phragmites communis)' (GyöngySzt. 3910.) **Sz:** ~**as** 1121/ [sz.] [HN.] (MNY. 23: 364) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy iráni nyelvből származó jövevényszó. | ⊕ Vö. ósiráni **nada* 'cső, nád'; av. *naða* 'ua.'; újperzsa *nāy*, *naj*, *nad* [birtokos eset] 'ua.'; pikoló, kishuvola, furulya; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *naḍāh* 'nád, nádas; nád'; litv. *néndrė* 'ua.'; stb.]. ⊕ A magyarba talán a szarmatából kerülhetett át. Az átvétel meglehetősen későn következhetett be (csak a 11., ill. 12. sz.-ban).

📖 TESz.; MSFOu. 151: 289; Ligeti: TörK. 148; EWUng. • Vö. *nádméz*, *spanyol-*

nadály × **A:** 1214/ ? *Nadal* [HN.] (VárReg. 308.); 1225 *Nadalthov* [HN.] (OkI Sz.); 1244 *Nodalos* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1317/ *Nadaliusto* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *nadal* (BesztSzj. 1120.); 1578 *nadály* [? /] (NySz.); 1727 *nadárfüvel* (MNY. 89: 255); 1727/ *nadáj* (NSz.); 1751 *Nádály* (NSz.); 1793 *nadály-szívás* (NSz.); NYJ. *nádá* (UMTsz.) **J:** 'pióca | Blutegel (Hirudo medicalis)'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *nada* változathoz vö. (N.) *kana* (→*kanál*), (N.) *szanda* (→*szandál*) stb. – A *nadár* változathoz vö. (N.) *szandár* (→*szandál*). ⊕ Leginkább nyelvjárási szóként él a Tiszától keletre.

📖 TESz.; EWUng.

nádméz Δ **A:** 1493 k. *naadmeez* (FestK. 169) **J:** 'cukor | Zucker'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nád* + →*méz* tagok alárendelő jelzői vagy birtokosi, jelöletlen kapcsolatából keletkezett. Az előtag az ázsiai származású cukornádra vonatkozik, amelyből már az ókorban is igen drágának számító cukrot vagy nádcukrot nyertek. Az utótag arra utal, hogy a mézet gyakorlatilag egyedüli édesítőszerként ismerték.

📖 Nyr. 75: 276; TESz.; EWUng. • Vö. *méz*, *nád*

nádol × [1] **A:** 1558 Lemes *nadlastul* [sz.] (Oklsz.); 1579 meg *Nadaltha* (MNY. 62: 233); 1588 kapa *nadolaftul* [ɔ: *nadolaftul*] [sz.] (MNY. 62: 108) **J:** '〈vasat, acélt, abból készült eszközt〉 edz, új anyag hozzáötvözésével javít | stählen, härten'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊖ Szbhv. *naditi* 'acéloz, edz'; szln. *naditi* 'ua.; egymásra rak, halomba rak, rétegel'; [$<$ szláv **na* (igekötő) + **de-* ~ **di-* 'fektet, helyez, odatesz']. Vö. még or. (N.) *nádumь* 'szántóvasat erősít'; ukr. (N.) *nádyty* '(meg)acéloz, acéllal bevon'. (⇒) Az ukránból való származtatás mellett is szóföldrajzi okok szólnak.

📖 TESz.; EWUng.

nádor **A:** 1784 *Nádor* (Baróti Szabó: KisdedSz. 59); 1813 *Nándora* (NSz.) **J:** 'a király után az első közjogi méltóság viselője | Palatin' – De vö. 1405 k. *nadrufpan* (SchlSzej. 476.); 1435 k. *nodo[r]fpan* (SoprSzej. 71.); 1511 *nadryspan* (Oklsz.); 1517 *nadrosan* (KL. 35.); 1524 *nagyrefpanthwl* (MNY. 13: 123); 1575 *Nador Ifpant* (Heltai: Krón. 64a)

■ Egy összetételi előtag önállósodásával jött létre. | ⊕ A *nádorispán* (↑), amely feltehetőleg a szláv *nadъ-dvorjъ-županъ* 'palatinus, nádor', tkp. 'a királyi udvar vezetője' szószervezetre megy vissza; vö. →*ispán*. (⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *nadorišpan*, *naderšpan*, (Kaj) *nadršpan*; cseh (R.) *náderšpán*, *nádršpán*: 'palatinus, nádor'.

📖 MNY. 37: 16; TESz.; EWUng. • Vö. *ispán*, *udvar*

nádra × **A:** 1469 ? *Madra* [szn.] (Oklsz. *nádra* a.); 1519 ? *Nathras* [sz.] [szn.] (Oklsz. *nátrás* a.); 1522 ? *Modra* [szn.] (MNYTK. 86: 33); 1547 *mattráról* [✂] (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 353); 1562 *Natra* finekis (MNY. 6: 38); 1564 k. *nádra* füvet [✂] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 261) **J:** **1.** 1547 'szorongató, fájdalmas görcs | würgender Krampf' (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 353) (↑); **2.** 1577 k. 'anyaméh | Gebärmutter' (OrvK. 328); **3.** 1588 'havivérzés, menstruáció | Menstruation' (NySz.); **4.** 18. sz. első fele 'a szüléskor a méhből távozó méhlepény és magzatburok | Nachgeburť' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 318); **5.** [*kerek* ~, *macska*~] 1775 'repkény; pénzlevelű lizinka | Gundelrebe; Pfennigkraut' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 261, 265)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Óe. szl. *nědra* [többes szám] 'kebel'; szbhv. *nedra* [többes szám] 'ua.; sarj, hajítás <elvont>; szlk. *ňadrá* [többes szám] 'kebel'; or. *недра* [többes szám] 'a föld öle; belső, vmi belseje'; stb. [a szláv **vъn* [előjárósó] + *ědra* [többes szám, tárgyeset] 'belső, vmi belseje']. ⊕ A szó eleji *n > m* változáshoz vö. *nesze > mesze* (→*ne*¹). A 3., 4. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentés alapján. Az 1. jelentés a belső görcsre vonatkozik. Az 5. jelentés valószínűleg a *nádrafü* (↑) összetétel alapján keletkezett. (⇒) A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szlk. (N.) *mádra* 'görcs, fájdalmas izomösszehúzódás; mézelő virág, mézvirág'. ↻ Nem tartozik ide: a *metterfü* 'kamilla' (17. sz.: MNY. 56: 406) összetétel; ez a német ném. *Mutterkraut* 'őszi margitvirág' mintájára alkotott részfordítás.

📖 Századok 1916: 164; Szily-Eml. 29; Kniezsa: SzlJsz. 351; TESz. *mátra* a.; EWUng. • Vö. *macska*⁻¹

nadrág **A:** 1380 k. *nadrag* (KönSzej. 104.); 1507 *Nagragomat* (NyIrK. 6: 187); 1559 *naáragot* (Székely I.: Krón. 9); 1763 *Nyádrágot* (NSz.) **J:** **1.** 1380 k. 'a törzs alsó részét és a lábakat fedő ruhadarab | Hose' # (KönSzej. 104.) (↑); **2.** 1846 '〈női v. gyermek fehérneműként〉 alsónadrág, bugyi | Unterhose (für Frauen und Kinder), Höschen' (NSz.) **Sz:** ~**ol** [ma főleg *el~ol*] 1788 meg-*nadrágotom* 'elver, összever | verprügeln' (MNY. 68: 324)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a bolgárból. | ⊖ Blg. (R.) *nadragy* [többes szám]; – or.-e. szl. *надрагы* [többes szám] ’nadrág’; or. (N.) *надрагу* [többes szám] ’ua.’ [< szláv **na* [igekötő] + **dbrg-* ’tart, megtart’]. ⊕ A szó belseji *gy-s* változat feltehetőleg a →*nagy* hatására keletkezett; ehhez vö. *nagydragula* (→*nadragulya*). ⊕⇒ A magyarból: ukr. (Kárp.) *надрагу* [többes szám] ’nadrág’; esetleg a le. (R.) *nadragi* [többes szám]; rom. *nădragi* [többes szám]: ’ua.’.

📖 MNy. 6: 17; Kniezsa: SzlJsz. 352; TESz.; EWUng.

nadragulya A: 1490 k. *natragula* (NagyvGl. 21.); 1500 k. *Natragulya* (MNy. 21: 141); 1578 *Nagydragula* (NySz.); 1590 *Nadragulya* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 21); 1604 *Natragolya* (Szenczi Molnár: Dict. *Aloite* a.); 1673 *matragulya* (NySz.); 1759 *Nádraguba* (MNy. 6: 38); 1801 *natrabulával* (NSz.); 1832 *netrebulyás* [sz.] (Kreszn. 2: 68); 1867 *nadrapuja* (CzF.); NYJ. *nadraguna* (ÚMTsz.) **J:** ’különféle kábító hatású növények nevéként, főleg a burgonya családjába tartozó, erősen mérgező hatású növény nevéként) | (als Name versch. betäubender Pflanzen, haupts. der Tollkirsche) (*Atropa belladonna*)’

■ Vándorszó. | ⊖ Ol. *mandragola*, (R.) *mandragora*; sp. *mandragora*, (R.) *mandrágula*; ném. *Mandragora*; szbhv. *mandragora*, (R.) *mundragula*; cseh *mandragora*; stb.: ’nadragulya’. Vö. még lat. *mandragoras*, *mandragora* ’ua.’ [< gör. *μανδραγόρας* ’ua.’]. ⊕⇒ A magyarba több nyelv közvetítésével kerülhetett be. ⊕ A szó eleji *n* magyar hangfejlődésnek tűnik; vö. →*nevet*. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. (N.R.) *natragulja*; cseh (R.) *nadragula*; rom. (N.) *nădrăgúlă*; stb.: ’ua.’.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 696; TESz.; EWUng.

nafta Δ A: 1757 *Naptha* (NSz.); 1795 *Náfta* (NSz.); 1847 *Nafta* (NSz.) **J: 1.** 1757 ’könnyű (finom) kőolaj; nyers ásványolaj | feines Erdöl; Roherdöl’ (NSz.) (↑); **2.** 1897 ’mazut, pakura | Masut’ (PallasLex.)

naftalin A: 1865 *Naphtalin* (Sürgöny 1865. ápr. 20.: [1]); 1883 *Naphtalin* (MagyLex. 12: 501); 1896 *naftalinbüz* (NSz.) **J:** ’főleg molyirtószerként ismert, kristályos szénhidrogén | Naphtalin’

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **nafta** latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *naphtha* ’finom perzsa kőolaj’ [< gör. *νάφθα* ’ua.’ < újperzsa *naft* ’földi gyanta, kőolaj’]. ⊖⇒ Megfelelői: ném. *Naphta*; fr. *naphte*; stb.: ’kőolaj’.

■ A **naftalin** nemzetközi szó. | ⊖ Vö. ném. *Naphtalin*; ang. *naphthaline*; fr. *naphthaline*; stb.: ’naftalin’. Tudatos szóalkotás a lat. *naphtha* alapján, amelyhez a kémiai szaknyelvben gyakori *-(l)in(e)* képző társul. A legkorábbról az angolból és a franciából mutatható ki. Az elnevezés alapja az, hogy a nafta – a nyersolaj, ill. párlatai – is szénhidrogénekből állnak, és a naftalin egy kristályos szénhidrogén.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕⇒ A magyarba főleg a németből kerültek át.

📖 TESz., *naftalin* a. is; EWUng.

naftalin → *nafta*

nagy A: 1037/ *Nogzyl* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1055 *nogu* (TA.); 1067 k./ *Nogkereku* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 25); 1199 *Nogy* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200618); 1312/ *Nagthow* [HN.]

(Oklsz.); NYJ. *nad, náj* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1055 'terjedelmes | groß, von großem Ausmaß' # (TA.) (†); **2.** 1372 u./ 'fokozott mértékű | hochgradig' # (JókK. 11); **3.** 1372 u./ 'jelentős dolog, cselekedet; jelentős szerepű, kiváló <személy> | von großem Belang <Ding, Tat>; eine wichtige Rolle spielend, hervorragend <Person>' # (JókK. 14); **4.** 1372 u./ 'hatalommal rendelkező; magas rangú | gewaltig; hochgestellt' # (JókK. 128); **5.** [határozói értékben] 1372 u./ ? 'nagyon | sehr' # (JókK. 146), 1476 'ua.' (SzabV.); **6.** 1416 u./¹ ? 'idősebb | älter' (BécsiK. 9), 1524 'ua.' (MNY. 13: 124) | <FN> **1.** 1213/ 'vezető ember; jelentős, kiváló személy | Hauptperson; führende Persönlichkeit' (VárReg. 254.); **2.** [főleg ~*ra*] 1484 'gazdagság, hatalom; kiválóság | Reichtum, Gewalt; Vorzüglichkeit' (Oklsz. *nagyra-vágyó* a.); **3.** 1519 k. ? 'felnőtt személy; idősebb gyermek | Erwachsener; älteres Kind' # (DebrK. 13), 1529 'ua.' (VirgK. 56); **4.** [főleg ~*ban*] 1782 'fokozott mérték; nagy mennyiség | erhöhtes Maß; große Menge' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1247 *Nogus* [SZN.] (MonStrig. 1: 370) | ~**ság** 1372 u./ *nagyfaga* 'méret, kiterjedés, terjedelem | Größe' (JókK. 8); [birtokos személyjeles megszólításként, főleg *nagyságod, nagysága*] 1575 *Nagysagot* 'méltóságod, kegyelmed | Euer Gnaden' (NySz.) | ~**ságos** 1372 u./ *nagyfagos* 'igen nagy | sehr groß' (JókK. 47); 1490/ '⟨megtisztelő címként⟩ | alss ehrender Titel' (Századok 7: 649) | ~**obbít** 1372 u./ *nagyoboyttom* 'magasztal | hochspreisen' (JókK. 48); 1470 'növel, fokoz | erhöhen, steigern' (SermDom. 2: 678) | ~**obbul** 1372 u./ *nagyoboltatjék* [sz.] (JókK. 115) | ~**ul** 1456 k. *nagulth* [sz.] 'megnövekedik | ansteigen, wachsen' (SermDom. 1: 439) | ~**ít** 1470 *nagythya* 'magasztal | hochpreisen' (SermDom. 2: 618); 1517 'nagyobbít | vergrößern' (DomK. 131) | ~**ol** 1555 *megh nagyolva* [sz.] 'nagyít, növel, sokszoroz | vergrößern, vermehren' (RMNY. 3/2: 11); 1784 'sebtiben, hevenyészve csinál, összecsap vmit | hudeln, zusammenhauen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 46) | ~**zás** 1652 *Maganagyzás* 'nagyra tartás | Großschätzen, Großbefinden' (NySz.); 1770 'nagyolás | Großtun' (NSz.) | ~**zol** 1744 *nagyzolod* 'nagyinak tar, nagyít, túloz | für groß halten, vergrößern, übertreiben' (MNY. 12: 268); 1877 'nagyra tartja magát, henceg | großtun' (NSz.) **R:** **naggyal** 1416 u./¹ *naggyal* 'sokkal inkább | vielmehr, eher' (BécsiK. 10) | ~**obbára** 1557 'többnyire, nagyrészt | größtens' (LevT. 1: 270) | ~**ja** [vminek] 1569 'vminek a nagyobb része | Groß, Menge' (NySz.) | ~**jában** 1668 *nagyában* 'gyorsan | rasch' (NySz.); 1835 'röviden, felületesen | im großen und ganzen' (NSz.) | ~**jából** 1750 *nagygyából* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Vö. zürj. (Sz.KP.) *naž* 'fukar, fősvény, zsugori, irigy', (Vm.) *naž-drug* 'nemsokára, hamarosan', (Sz.) *nač* 'teljesen, teljesen és egészen' [fgr. **nđńč* 'erős, kemény']. ⊗ Megfelelői: juk. *nańče* 'nagy'. ⊕ A magyarázat gyenge pontja a zürjén szóvégződés szabálytalansága. A szó belseji **ńč* > m. *gy* hangváltozáshoz vö. →*ágyék*, →*légy* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. zürj. (V.) *ćorjđ* 'erős, kemény' : (Le.) *ćorjđ* 'fukar, fősvény, zsugori, irigy'; ang. *big* 'nagy' : (óang.) *big* 'erős, kemény'; stb. ⊖ Idetartozik: *nagysád* 'kegyelmed, méltóságod <megszólításként>' (1730: Kertész: Száll. 115), ez szóösszerántás a *nagyságod* (†) alakból. ⊕ Más, a finnugorból való származtatás jelentéstani okok miatt nem meggyőző; a nézet, amely szerint a szó -*gy* névmásképzővel képezett származékszó, téves.

📖 MNY. 48: 204; TESz.; MSzFE.; MNY. 70: 52; Bereczki-Eml. 277; EWUng. • Vö. -*féle*, *főnagy*, *hadnagy*, *nagy*⁻¹, *nagy*⁻², *násznagy*, *ő-*, *őr-*, *-szerű*

nagy⁻¹

I. ~asszonynapja Δ **A:** 1506 *Nagh Azzon napya* (WinklK. 7r) **J:** 'Szűz Mária napja | Tag der heiligen Jungfrau Maria' | ~**boldogasszonynap** **A:** 1508 *Nağ Bodog azzoñ nap* (DöbrK. 404) **J:** 'Szűz Mária napja | Tag der heiligen Jungfrau Maria' | ~**mise** **A:** 1518 k. *Nağ misen* (PeerK. 367) **J:** 'ünnepélyes énekes mise | Hochamt' | ~**asszony** **A:** 1730 *nagy Aszonyomnak* (Kertész: Száll. 81) **J:** 'jelentős, kiváló nőalak | bedeutende, hervorragende Frauengestalt' | ILYENEK MÉG: ~**úr** 'jelentős, kiváló férfialak | Großherr' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 157); ~**követ** 'nagykövetség élén álló, legmagasabb rangú diplomata | Botschafter' (1691: MonÍrók. 840)

II. ~anya A: 1541 *Nag annjok* [ny-j] (KazK. 46) **J:** 'nagymama | Großmutter' # | **~apa A:** 1585 *nagy apa* (Cal. 755) **J:** 'nagyapapa | Großvater' # | **~apó A:** 1790 *nagy Apó* (NSz.) **J:** 'nagyapapa; idős férfi, bácsika | Großvater; alter Mann' | **~anyó A:** 1791 *Nagy-Anyónak* (NSz.) **J:** 'nagymama; idős asszony, néni | Großmutter; alte Frau' | ILYENEK MÉG: **~szülő(k)** 'nagyapa, ill. nagyanya (unokájához való viszonyában) | Großelter(n)' (1713: NySz.); **~bátya** 'nagybácsi | Onkel' (1795: Nyr. 44: 112)

III. ~lelkű A: 1645 *nagy lelkű* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'nemeslelkű, önzetlen, bőkezű | Großmütig' | **~szívű A:** 1673 *Nagy szívű* (NySz.) **J:** 'nagylelkű, bőkezű, nemeslelkű | großmütig, generös' | **~szájú A:** 1759 *nagyszájú* (NSz.) **J:** 'szájas(kodó), feleselő | großmäulig' | ILYENEK MÉG: **~fejű** 'nagy hatalmú, vezető szerepű (személy) | gewaltig, führend (Person)' (1843: NSz.); **~képű** 'überhebblich, wichtigtuerisch' (1860: NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*nagy* szóval. | ⊕ Az 1. csoportban az előtag elvont, 'fokozott jelentőséggel bíró; fontos szerepet játszó <dolog, személy>' jelentésben jelenik meg. A 2. csoportban az előtag 'idős, idősebb' jelentésben áll; hasonlóan más nyelvekben is: ném. *Großmutter*; fr. *grand-mère*; stb.: 'nagyanya'; ném. *Großvater*; fr. *grand-père*; stb.: 'nagyapapa' stb. A 3. csoport összetételei elvont jelentést kaptak; hasonlóan más nyelvekben is: ném. *großmütig*, *großherzig*; fr. *magnanime*; stb.: 'nagylelkű'.

📖 TESz. *nagy-* a.; EWUng. • Vö. *anya, apa, asszony, boldog, lélek, mise, nagy, nap*¹, *nyanya, száj, szív*²

nagy-2

~péntek A: 1412 *Noghpenthek* [szN.] (Oklsz.); 1456 k. *nag pentheken* (SermDom. 2: 229) **J:** 'a húsvétot megelőző hét pénteke | Karfreitag' | **~szombat A:** 1510 *nagy zombatjg* (MargL. 41) **J:** 'a húsvétot megelőző hét szombatja | Karsamstag' | **~hét A:** 1519 *nagy hetbe* (LányiK. 127) **J:** 'a húsvétot megelőző hét | Karwoche' | ILYENEK MÉG: **~csütörtök** 'a húsvét előtti csütörtök | Gründonnerstag' (1512 k.: WeszprK. 74); **~böjt** 'böjti idő, nagyböjt | Fastenzeit' (1552/: Tinódi: Cronica I1b)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*nagy* szóval. | ⊕ A tükörfordítások szláv minta alapján keletkezett összetett szók; vö. óe. szl. *peŕьkь velikyjь, sobota velikaja, velikaja nedelja*; szbhv. *Veliki petak, Velika sobota, Velika nedelja*; le. *Wielki Piątek, Wielka Sobota, Wielki Tydzień*; stb.: 'nagy-péntek', 'nagy-szombat', 'nagy-hét'. A szláv kifejezések megfelelői a gör. *ἡ μεγάλη εβδομάδα* 'nagy-hét' kifejezésre vezethetők vissza. ⊖ Nem tartozik ide: 1313 *Nogzumboth* [HN.] (Oklsz.).

📖 TESz. *nagy-* a.; NytudÉrt. 92: 128; EWUng. • Vö. *hét², nagy, péntek, szombat*

nagyféle → *-féle*

nagyszerű → *-szerű*

nahát A: 1659 *Nohát* (NySz.); 1899 *Nahát* (NSz.) **J:** <ksz> 1659 'tehát | also' (NySz.) (↑) | <isz> 1786 'na, de illet! (főleg meglepődésnél) | na so was (haupts. bei Überraschung)' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*no* ~ *na* + →*hát²* összetételei tagokból keletkezett szeretlen összetétellel. A kötőszói jelentés kialakulása a →*hát²* kötőszói szerepére vezethető vissza, bár a →*tehát* ~ (R.) *tahát* is hatással lehetett rá. Indulatszói szerepe a →*no* azonos szerepével magyarázható.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 128; EWUng. • Vö. *hát², no*

naiv **A:** 1790/ *Naivnak* (NSz.); 1806/ *naiv* (NSz.); 1840 *naivot* (NSz.); 1846 *naif* (NSz.) **J:** 1. 1790/ 'gyermeteg; együgyű | kindlich; einfaltig' (NSz.) (↑); 2. 1806/ 'mesterkéletlen, természetes | natürlich' (NSz.) (↑)

naivitás **A:** 1833 *naivitással* (Honművész 1833. dec. 15.: 597); 1836 *naivitással* (NSz.) **J:** 'naivság | Naivität'

naiva **A:** 1874 *naivája* (MNv. 1874. márc. 22.: 156); 1877 *naiva* (NSz.) **J:** 'naiv fiatal lány szerepét alakító színésznő | Naive'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **naiv** francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *naïf, naïve* [nőnemben] 'naiv ember, naiva; naiv'; – vö. még ném. *naiv* 'ártalmatlan, együgyű, jámbor'. A franciából terjedt el [lat. *nativus* 'születik; veleszületett, eredeti']. ⊕ Megfelelői: ang. *naive*; or. *наивный*; stb.: 'naiv'.

■ A **naivitás** nemzetközi szó. | ⊕ Vö. ném. *Naivität*; ang. *naivety*; fr. *naïveté*; stb.: 'naivitás'. A franciából terjedt el. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át, latinosított végződéssel.

■ A **naiva** német jövevényszó. | ⊕ Vö. ném. *Naive* 'fiatal szeretőt alakító színésznő szerepe' [< ném. *naiv* (↑)]. ⊕ A szóvég hanghelyettesítés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *náció*

naiva → *naiv*

naivitás → *naiv*

nála **A:** 1372 u./ *ew nalok* (JókK. 19); 1416 u./² *o nalanalkül* (MünchK. 85ra); 1495 k. *te nallad* (PiryH. 2) **J:** 1. 1372 u./ 'közelemben, közeledben stb. | bei ihm; dabei' # (JókK. 19) (↑); 2. [*~ nélkül*] 1416 u./² 'nélkülem, nélküled stb. | ohne ihn' (MünchK. 85ra) (↑); 3. 1527 'előttem, előtted stb.; számomra, számodra stb. | für ihn' (ÉrdyK. 626); 4. [*~ más, egyéb*] 1550 'kívülem, kívüled stb. | außer ihm' (RMNy. 2/2: 79); 5. 1568 'mint én, mint te stb. | als er' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *nál* '-nál/-nél, mellett' határozószó E/3. személyű *-a* birtokos személyjeles alakjából keletkezett; vö. →*tőle*, →*vele* stb. Emellett a *nála* alak mellett a többi birtokos személyjellel (*-m*, *-d* stb.) létrejött egy külön paradigmásor. – Maga a *nál* határozószó szintén egy megszilárdult ragos alakulat; a szótő finnugor kori örökség lehet; vö. vog. (AK.) *ñupəl* 'felé, rá, hoz'; finn *naa*, *naat* 'ez, emez (az innenső)'; lp. (norv.) *nā*, *nāvt* 'így, ilyen módon' [feltehetőleg a fgr. **na* 'az itt, ez ott' alakból]. ⊕ A *nál* végződése *-l* ablatívuszrag; az ablatívuszrag funkcióváltásához vö. *alól* (→*alá*), →*kívül* stb. – Ebből a határozószóból az ősmagyarban egy névutó is keletkezett, de ez a funkció nem adatolható. Ez a névutó valószínűleg még az ősmagyarban határozóraggá fejlődött: ? 13. sz. eleje *vefelenel* 'veszély esetén' (KTSz.); 1372 u./ *asztalnal* 'az asztalnál' (JókK. 66). – A *nálamnál*, *náladnál* stb. alakokban 'mint én, mint te stb. <összehasonlításban>' (1490 k. *Naladnal* 'mint te' (NagyvGl. 272.)) a *-nál* határozóraggnak nyomatékosító funkciója van.

📖 MSFOu. 127: 71; TESz.; UEW. 297; EWUng. • Vö. *nélkül*

nám † **A:** 1488 *Nam* (MNY. 16: 79) **J:** <HSZ> 1488 'íme, no nézd csak | siehe, siehe da!' (MNY. 16: 79) (↑) | <KSZ> 1519 'mert, mivel; ugyanis, tudniillik | denn; nämlich' (JordK. 522)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *nam* 'ugyanis, mert; íme, no nézd csak!' [indoeurópai eredetű; vö. óind *aná* 'mert, mivel, bizonynal'; gör. *νή* 'igazán, valóban, bizony, minden bizonynal'; stb.]. Ebben az esetben eredetileg mellérendelő mondatok kötőszava lehetett. ⊕ A határozószói jelentés, továbbá a szó belseji *a > á* hangzónyulás a →*lám* hatására alakult ki. **2.** Szóhasadás. | ⊕ A →*lám* belső keletkezésű, elkülönült változata szó eleji *l > n* hangváltozással alakult ki; vö. →*légely*, →*levendula* stb. Ebben az esetben eredetileg határozószó volt.

📖 TESz. *lám* a.; NéprNyttud. 31–2: 211; TNyt. 2/1: 801, 825; EWUng. • Vö. *lám*

naná **A:** 1917 *no-ná* (Nyr. 46: 141); 1924 *Naná* (NSz.); 1927 *Nüná* (NSz.) **J:** '(nyomatékosító mondatzóként) de még mennyire!, mi az, hogy! | na und ob, aber wie (als betonendes satzwertiges W.); es ist doch nicht verrückt, daß ...'

■ Valószínűleg jiddis szóelemekből keletkezett összetett szó. | ⊖ Vö. jidd. *nu* 'most, tehát, szóval, bátran, kérem' és *naa* 'nem' [*<* ném. *nun* 'tehát, így, szóval' és *nein* 'nem']. Lehetséges, hogy az összetett szó már a jiddisben létrejött, de ez nem bizonyított.

📖 TESz. *noná* a.; EWUng. • Vö. *negligál, nyavalya*

nándor † **A:** 1086 *Nandurdi* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); (†1086) [12. sz.] *Nandir* [sz.] (Györffy: DHA. I: 254); 1278 *Nandor* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 104); 1443 *Landor* [HN.] (Suci: DicTr. 1: 420) **J:** 'dunai bolgár | Donaubulgare'

■ Valószínűleg honfoglalás előtti jövevényszó, az átadó nyelv azonban bizonytalan. | ⊕ Bizonyosan azonos a korai arab-perzsa források által említett *n.n.d.r* ill. *w.n.n.d.r* népnévvel, amely valószínűleg a bolgár-törökökre (ősbolgárokra) vonatkozott, és az *onogur* népnévre megy vissza. Az ótörökben csuvasos típusú *Unündur > Vänundur* változás mehetett végbe. Valószínűleg a szó nem közvetlenül a törökből került a magyarba, hanem más, esetleg szláv nyelvek közvetítésével. A magyarban csak helynévi származékok őrizték meg, mert a →*bolgár* már korán kiszorította. – A szó *lándor* változata elhasonulással keletkezett.

📖 MNY. 5: 311, 26: 4, 89, 41: 37, 80: 416; Ligeti: TörK. 268; EWUng. • Vö. *ugor, úz*

nap¹ **A:** 12. sz. vége/ *nopun* (HB.); 1372 u./ *napual* [R.] (JókK. 7); 1560 k. *napp* (GyöngySzt. 1477.); 1820 *Nápló* [? ♂: *Napló*] (NSz.); NYJ. *mináp* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 12. sz. vége/ '24 órás időszak | Tag' # (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'a 24 órás időszak napfényes, világos része | heller Tag' # (JókK. 7); **3.** 1372 u./ 'vmely bolygórendszer fényt sugárzó központi égiteste; a mi bolygórendszerünk központi égiteste | Sonne' # (JókK. 49); **4.** 1560 k. 'napsütés; napsütéses hely | Sonnenschein; besonnte Stelle' # (GyöngySzt. 1756.) | <HSZ> [főleg összetételi utótagként] 1519 'vmely napon | an (einem, jedem usw.) Tag' # (JordK. 371) **Sz:** ~**i** 1372 u. *napy* (JókK. 26) | ~**ság** 1416 u./¹ *napfagtol* '24 órás időszak | Tag' (BécsiK. 173) | ~**os** 1449 *Napos* [sz.] (MNY. 6: 181); 1770/ ? *napos* 'napsütéses | sonnig' (NSz.); 1831 'ua.' (ItK. 4: 478); 1787 *napos* 'a nap időegységgel összefüggő | -tägig' (NSz.); 1875 'napi bérért dolgozó személy | Tagendienst habende Person' (NSz.) | ~**oz** 1557 megh *naposztak* 'vminek a napját meghatározza, elhalasztja, írásban feltünteti | den Tag von etw bestimmen, verschieben anmerken' (MNY. 5: 224) | ~**ol** [ma *el~*] 1585 *naplok* 'halaszt, halogat | vertagen, stunden' (Cal. 226) | ~**palodik** 1784 *nappalodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 60) | ~**ló** 1791 *napló* (Görög–Kerekes: HadiT. 5: 639); 1807 'vkit érintő események (naponkénti) feljegyzéséből keletkező,

bizalmas írásmű | Tagebuch' (Szily: NyÚSz.) | ~**ozik** 1847 *napzani* [sz.] 'napon sütkérezik | sich sonnen' (NSz.) **R:** ~**pal** 1372 u./ *nappual* 'a reggeltől estig tartó 24 órás időszak | am Tage' (JókK. 41); 1519 'a 24 órás időszak napfényes, világos része | der helle Tag' (JordK. 5) | ~**jában** 1416 u./¹ *napiabā* 'egy napon belül | in einem Tag' (BécsiK. 146) | ~**onként** 1416 u./³ *naponkend* (AporK. 67) | ~**onta** 1832 *naponta* (Jelenkor 1832. febr. 22.: 116); 1838 *Naponta* 'nappal | am Tage' (Tzs.); 1844 'mindennapi, mindennapos; minden nap | alltäglich; jeden Tag' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☉ A főnévi jelentések az eredeti főnévi 3. jelentésből metaforikusan keletkeztek. A határozószói jelentés természetes szófejlődéssel alakulhatott ki egy időmeghatározást jelentő szóból, de esetleg toldalékvesztéssel is létrejöhetett. A *napló* származékszó önállósodással keletkezett a *napló könyv* 'napló', tkp. 'napló könyv' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) szószerkezetből; az idegen nyelvű példákhoz vö. ném. *Tag* 'nap' : *Tagebuch* 'napló'; fr. *jour* 'nap, nappal' : *Journal* 'napló; újság, napilap'. A *nappal* megszilárdult névszóragos alakhoz vö. →*éjjel, reggel* (→*reg*) raghalmozásos forma; vö. *havonta* (< →*hő*), *hetente* (< →*hét*) stb. ☒ Alapnyelvi örökségként való magyarázata téves.

📖 TESz.; FUM. 2: 153; Benkő: ÁrpSzöv. 287; UEW. 298; EWUng. • Vö. *gyász-, gyertyaszentelő, hétköznap, holnap, kis-, más-, mi-, mindszent, nagy-¹, nap-, naplopó, napraforgó, név-, tegnap, ünnep, vasárnap*

nap² × A: 1395 k. *nap* (BesztSzj. 19.) **J:** 'anyós | Schwiegermutter'

napa × A: 1416 u./¹ *napanac* (BécsiK. 5); 1575/ *Nápa* (Assz. E3b) **J:** 'anyós | Schwiegermutter'

■ A szócsalád alapja, a **nap²** valószínűleg örökség az uráli korból. | ☉ Vog. (Szo.) *ōnip* 'anyós'; osztj. (Trj.) *ōntap* 'ua.'; finn *anoppi* 'ua.'; lp. (norv.) *vuone* 'ua.'; – ? jur. *ŋinab* 'a feleség apja, a feleség bátyja'; ? kam. *ambi, ambə* 'após, mostohaapa'; stb. [fgr. ? uráli **anz(-ppz)* 'anyós']. ☉ A *-*ppz* (> m. *p*) névszóképző már az uráli korban a szótőhöz kapcsolódhatott. Az ősmagyarban egy szó eleji *a* is tapadt hozzá; abból keletkezhetett téves tagolással a *nap* alak, azáltal, hogy a szó eleji *a*-t mutató névmásként fogták fel. A toldalék nélküli *nap* alakváltozat már korán elavult, a birtokos személyjellel ellátott *mapam, napad* stb. (1508 *Napamwal*: (OklSz. *ip* a.); 1416 u./ *napadnac*: (BécsiK. 4)) alakok azonban nyelvjárási szinten ma is élnek.

■ A **napa** származékszó. | ☉ A *napa* a *nap*-ból keletkezett vagy kicsinyítő képzővel vagy E/3. személyű birtokos személyjellel; vö. →*apa, ipa* (→*ip*) stb.

📖 Szinnyei: NyH.; SKES.; TESz. *napa* a.; EWUng.; MSzFE. *napa* a. • Vö. *anya*

nap-

I. ~kelet A: 1405 k. *nap kelth* (SchlSzj. 125.); 1416 u./¹ *napkèlèt* (BécsiK. 151) **J:** **1.** 1405 k. 'kelet (égtáj) | Osten' (SchlSzj. 125.) (↑); **2.** 1595 'napfélkelte | Sonnenaufgang' (Ver. 71.) – De vö. 1788 *Nap-költe* 'ua.' (NSz.) | ~**nyugat A:** 1405 k. *nap nugath* (SchlSzj. 127.) **J:** **1.** 1405 k. 'nyugat (égtáj) | Westen' (SchlSzj. 127.) (↑); **2.** 1550 k. 'naplemente | Sonnenuntergang' (KolGl.) – De vö. 1689 *Nap nyugotta* 'ua.' (NySz.) | ~**fény A:** 1462 *Napfen* [HN.] (OklSz.); 1585 *Nap feny* (Cal. 893) **J:** 'a nap sugarainak fénye, napvilág | Sonnenlicht' # – De vö. 1456 k. *napfene* 'ua.' (SermDom. 2: 134) | ~**estig A:** 1519 *nap estyğ* (JordK. 416) **J:** 'a nap végéig, estig | bis zum Abend' – De vö. 1372 u./ *napottefeg* 'ua.' (JókK. 65) | ILYENEK MÉG: ~**világ** 'a nap sugarainak fénye, napfény | Sonnenlicht' (1643: NySz.); ~**óra** 'az időt egy pálcának v. lapnak a számlapra vetődő árnyékával mutató eszköz | Sonnenuhr' (1750: NySz.); ~**szúrás** 'erős napsütés okozta rosszullet, es. betegség | Sonnenstich' (1794: Szily: NyÚSz.); ~**fogyatkozás** 'az a jelenség, amikor a Hold egy időre (részben) eltakarja a Napot | Sonnenfinsternis' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.)

II. ~szám A: 1551 *nap fizamot* (Heltai: Bibl. 1: LL13) **J:** 1. 1551 'egynapi munkáért fizetett bér | Tagelohn' (Heltai: Bibl. 1: LL13) (↑); 2. 1685 'napibéres munka | Arbeit des Tagelöhners' (HOKISzj. 104) – De vö. 1544 *napi szamot* 'egynapi munkáért fizetett bér | Tagelohn' (OKISz.) | ~**tár A:** 1787 *naptár* (Nyr. 1: 95) **J:** 'kalendárium | Kalender' # | ~**hosszat A:** 1825 *naphosszat* (Koszorú 5: 159); 1841 *naphosszat* (NSz.) **J:** 'egész napon át tartó | den ganzen Tag'

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*nap*¹ szóval. | ⊕ Az 1. csoportban az előtag 'nap' jelentésben áll. Az összetett szók birtokos alakulatként keletkeztek. A *napestig* eredeti jelentése 'naplementéig' volt. A 2. csoportban az előtag 'nap, nappal' jelentésű; az összetett szók részben nyelvújítási szóalkotások. A *naptár* a *könyvtár* (1778/: NSz.), *szótár* (→*szó*-) analógiájára keletkezett stb. A *napszám* valószínűleg a *napi szám* 'napszám, napibér' (↑) szószerkezetre vezethető vissza, amelyben a →*szám* jelentése 'elszámolás' volt. A *naphosszat* a lat. -*t* latívuszraggal keletkezett a *nap hossza* (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 224) szószerkezetből.

📖 TESz. *napszám* a., *naptár* a.; EWUng. • Vö. *est, fény, hosszú, kel¹, kelet, nap¹, nyugat, szám, tár²*

napa → *nap*²

naplopó A: 1804 *nap lopó* kóborlogók (NSz.); 1805 *naplopó* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'lusta, semmittevő ember | Tagedieb' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *Tagedieb* 'naplopó, világlustája'. Kialakulásmódjához vö. →*csirkefogó* stb. ⊕ A magyarban: →*nap*¹ 'nap, nappal' + *lopó* 'lopást elkövető' (< →*lop*) szavakból áll. – Az összetett szóval párhuzamosan, német mintára szószerkezetek is keletkeztek; vö. *lopja az időt* (1713/: SzéchGyLev. 1929: 1: 410); *lopja a napot* (1844/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lop, nap*¹

napraforgó A: 1787 *Napra-forgónak* (NSz.) **J:** 'magas szárú, sárga, tányér alakú, fészkes virágzatú, olajos magva miatt termesztett növény | Sonnenblume (Helianthus annuus)' # – De vö. 1783 *Napra forgó virág* 'ua.' (NSz.)

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | ⊕ A *napraforgó virág* (↑) szerkezetből ered. A *napraforgó* tulajdonképpen összetett szó a *napra* 'a napra, a nap felé' (→*nap*¹) szó -*ra* szublatívuszragos alakjából és a *forgó* 'forogat, teker' szóból, amely a *forog* (→*fordít*) folyamatos melléknévi igeneve; határozói alárendeléssel. Az elnevezés alapja, hogy a virág mindig a nap járását követi. ⊖ Korábbi megnevezések: *nap után járó virág* 'napraforgó' (1664: Wagner: Phras. 2: 64); *napraforduló* 'ua.' (1714: MNY. 89: 255). ⊕ Hasonló szemlélethez vö. *napranéző fű* 'heliotrop, keleti jáspis, vérjáspis <növénynévként>' (1533: Murm. 1444.); *nap után forgó fű* 'ua.' (1585: Cal. 475); stb.; vö. még fr. *tournesol*; ol. *girasole*; lat. *heliotropium*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fordít, nap*¹, *virág*

narancs A: 1481 *naranch* (OKISz.); 1505 k. *marancz* (OKISz.); 1578 *narantz* (NySz.); NYJ. *arancs, darancs, narandzsut* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1481 'alma nagyságú, narancssárga héjú, gerezdes, illatos és leves déligyümölcs | Orange' # (OKISz.) (↑); 2. 1787 'alma nagyságú, narancssárga héjú, gerezdes, illatos és leves déligyümölcsöt termő fa | Orangenbaum (Citrus sinensis)' (NySz. kert a.)

■ Olasz (É.) jövevénytör. | (≡) Ol. (R. isztr.) *narancia, narancio*, (giul.) *naransa, naranso*, (rom.) *naranž*, (bol.) *narénša*, (v.-ven.) *narans*, (vel.) *naranza, narancia*, – ol. *arancia, arancio*: 'narancs; narancsfá' [< sp. *naranja* 'ua.' < arab *nāranj* 'ua.']. Forrása: valószínűleg óind. *nāraṅgāḥ* 'narancsfá'. (≈) Megfelelői: port. *laranja*; fr. *orange*; stb.: 'ua.; narancs'. (⊖) Idetartoznak: (R.) *pamarancs* 'narancs' (1775: MNy. 65: 468), (N.) *pomarancs* 'ua.' (ÚMTsz.); ezek az ol. (R.) *pomarancio, pomarancia* 'ua.' szóból erednek.

📖 MNy. 42: 60; FilKözl. 12: 209; TESz.; EWUng.

nárcisz A: 1577 k. *Narciffufnak* (OrvK. 398); 1604 *narciffos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1673 *narcisos* (NySz.); 17. sz. *narcisszusliliom* (StUnBB. III/6: 161); 1708 *nártziffus* (Pápai Páriz: Dict.); 1792 e./ *narcist* (NSz.); 1824 *narczissz* (NSz.); 1883 *nárcisz* (MagyLex. 12: 508 *Narcissus* a.) **J:** 'nagy fehér v. sárga virágú, hagymás, amarilliszféle dísznövény | Narzisse (*Narcissus poeticus*)'

■ Latin jövevénytör, később a németből is. | (≡) Lat. *narcissus* 'nárcisz' [< gör. *νάρκισσος* 'ua.']; – vö. még ném. *Narzisse* 'ua.', (R.) *narciss* 'ua.'. (≈) Megfelelői: ang. *narcissus*; fr. *narcisse*; stb.: 'ua.'. (⊖) A szó belseji, ill. szóvégi *s*-hez vö. →*passió*, →*ámbitus* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

násfa † A: 1235/ *nasvas* [lat. *-s* végződés] (Oklsz.); 1430 k. *nasua* (SchlGl. 2210.); 1444 *Nasfa* (Oklsz.); 1515 *Naasfa* (Oklsz.); 1535 *Nazfa* (Oklsz.) **J:** 'ékszer: mell dísz, homlok dísz, nyaklánc, fülbevaló stb. | Schmuckstück: Brustschmuck, Stirnschmuck, Halsband, Ohrgehänge usw.'

■ Jövevénytör, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (R.) *nasfum* [lat. *-um* végződés], (Ča) *našva*: 'különböző ékszerek megnevezéseként' [eredeti jelentése 'rávarrott dísz, varrás' < szbhv. *na* [igeekötő] + *šiti* '(meg)varr']. Vö. még or. (R.) *нашивѣрка* 'rávarrás'. (⊖) A *násfa* alak keletkezéséhez valószínűleg a →*fa* analógiás hatása is hozzájárult. Az egyes jelentésárnyalatok elkülönítését a régi adatok többsége nem teszi lehetővé.

📖 I.OK. 10: 153; TESz.; EWUng.

náspál Δ A: 1800 *Náspálni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** '(pálcával, vesszővel) elpáhol, alaposan megver | prügeln, durchwischen'

náspángol A: 1815 *elnáspángolt* volna (NSz.); 1851/ *megnáspángolt* [sz.] (NSz.); 1856 *megnáspángolni* [sz.] (NSz.) **J:** [főleg *el~*, R. *meg~*] '(pálcával, vesszővel) elpáhol, alaposan megver | prügeln, durchwischen'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád. | (⊖) A (R.) *náspáhol* 'nádpálcával megver, ütlegel' (1803: NSz.), *nádpáhol* 'ua.' (1867: CzF. *náspál* a.) a →*páhol* hatására keletkezettek.

📖 TESz. *náspángol* a.; EWUng.

náspángol → *náspál*

naspolya A: 1395 k. *naspolýa* fa (BesztSzej. 867.); 1405 k. *nespula* (SchlSzej. 1554.); 1550 k. *nospola* (KolGl.); 1577 *nozpolia* (KolGl.); 1578 *Nyospolya* (NévtD. 44: 6); 1694 *Náspoly* (NySz.); 1734 *Lasponya* (MNy. 80: 256); 1787 *Naszpoja* (NSz.); 1788 *Nespelek* (NSz.); 1798

Miszpulya (MNY. 6: 37); NYJ. *musmola, nyerspola* (Nyatl. 1: 98) **J: 1.** 1395 k. 'kis, körte alakú, barnás héjú gyümölcs | Mispel' (BesztSzej. 867.) (↑); **2.** 1667 'ezt a gyümölcsöt termő fa, bokor, cserje | Mispelbaum (*Mespilus germanica*)' (Wagner: Phras. 3: 190)

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *mispel, nespel* 'naspolya'; ol. (bol.) *naspla*'ua.', *naspel* 'ua.; naspolyafa', (mil.) *nèspola* 'ua.', (fri.) *něšpola* 'ua.'; szbhv. *nespula, nešpola* 'ua.'; szln. *nešplja* 'ua.'; szlk. *mišpul'a*, (R.) *nespula* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (k.) *nespilum* 'naspolya' [< gör. *μέσπιλον* 'ua.']. ⊕⇒ A magyarba az olaszból és a németből került. ⊕ Néhány változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *lasponya* ill. *nyerspola* változatok hangátvetés, ill. népetimológia eredményeként keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

nász A: 1395 k. *naz nag* (BesztSzej. 71.); NYJ. *nác* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1395 k. 'menyegző | Hochzeit' (BesztSzej. 71.) (↑); **2.** 1539 'násznép | Hochzeitsleute' (RMKT. 2: 31); **3.** [főleg birtokos személyjellel] 1792 'a házastársak egyikének apja v. (ritkábban) anyja (a másik házastárs szülei számára) | Vater od. (seltener) Mutter des einen Ehepartners (für die Eltern des anderen)' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); **4.** 1853 'együthálás | Beischlaf' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 3. jelentés a *nászasszony* 'a házastársak egyikének anyja' (1794: NSz.), *nászapa* 'a házastársak egyikének apja' (1867: CzF.) stb. jelentésű összetételek előtagjának önállóulásából jött létre. A 2., 4. jelentés metonímia az eredeti 1. jelentés alapján. ⊕ Az olaszból való származtatása téves, a németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; ÉFOu. 15: 397; EWUng. • Vö. *násznagy*

naszád A: 1479 *Nazadi* [ol. -i végződéssel] (MNY. 81: 492); 1522 k. *Nazados* [sz.] (Oklsz.); 1540 *Nazaad* (KL. 214.); 1552/ *Nafz agy* (Tinódi: Cronica I2b); 1604 *Náfzád* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'kicsi, könnyű folyami hadihajó | kleines, leichtes Flußkanonenboot' **Sz:** ~**os** 1522 k. 'a folyami hajóhadhoz tartozó | Angehöriger der Flußflottille' (Oklsz.) (↑)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg az oroszból. | ⊕ Or. (R.) *nacád* 'lapos fenekű, magasított oldalú hajófajta', *nocadъ* 'kis hajófajta, csónak', (N.) *nocada* 'ua.; a hajó legénységének és vontatómunkásainak együttese'; – le. (R.) *nasad* 'könnyű, gyors csónak' [< eredeti jelentése 'ráhelyez' < szláv **na* [igekötő] + **sad-* 'ültet, helyez']. Vö. még cseh (R.) *násadiště* 'kis csónak'. ⊕ Az átvétel feltehetőleg a 12–13. századi magyar–orosz érintkezések során történhetett. A *naszados* származékhoz vö. 1494 *Nazadistis* [latin végződéssel] 'a folyami flottához tartozó' (MNY. 81: 493). ⊕⇒ Valószínűleg a magyarból: szbhv. (R. Kaj) *nasad* 'nagy csónak'.

📖 Kniezsa: SzIjsz. 353; Nyr. 82: 486; TESz.; EWUng. • Vö. *szégye*

násznagy A: 1395 k. *naz nag* (BesztSzej. 71.); 1560 k. *Naasnagj* (GyöngySzt. 1883.) **J: 1.** 1395 k. 'asztalnok, étkefogó (egy esküvőn) | Truchseß (bei einer Hochzeit)' (BesztSzej. 71.) (↑); **2.** 1604 'vőfély; házassági, esküvői tanú | Brautführer; Trauzeuge' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nász* 'házasságkötés' + →*nagy* 'vezető, jelentős szerepű ember' tagokból keletkezett, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés a tanú szerepének fontosságára utal. – Hasonló összetételekhez ugyanezzel az utótaggal vö. →*főnagy*, →*hadnagy* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nagy, nász*

nátha **A:** 1533 *Nata* betegsége, *Natha* (Murm. 827., 910.); 1555 *Nadha* (MNy. 9: 330) **J:** 1. 1533 'az orr nyálkahártyájának váladék képződésével járó gyulladása | Schnupfen' # (Murm. 827., 910.) (↑); 2. 1577 k. ? 'náthás beteg váladéka, takony | Rotz' (OrvK. 104), 1585 'ua.' (Cal. 923) **Sz:** ~s 1533 *Nathas* (Murm. 960.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *nádcha*, (N.) *nátcha* 'nátha'; – szln. *naduha* 'asztma, légszomj', (N.) *nadúha* 'ua.; fulladásos köhögés'; ukr. (Kárp.) *натха* 'nátha', (R.) *háðxa*, *hámxa* 'kellemetlen szagú bőfögés'; stb. [< szláv **na* [előljárószó] + **dьcha* 'lehelet, fuvalat, szellő']. (⊕) A 2. jelentés metonímia.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 354; TESz.; EWUng. • Vö. *doh*, *spanyol-*

naturalista **A:** 1660–1661/ *Naturalisták* (Zrínyi: MM. 163); 1773 *Naturálistákat* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1660–1661/ 'a filozófiai naturalizmus híve, követője | Naturforscher; Anhänger, Vertreter des philosophischen Naturalismus' (Zrínyi: MM. 163) (↑); 2. 1865 'autodidakta művész | autodidaktischer Künstler' (Babos: KözhSzt. *natura* a.); 3. 1883 'a naturalizmusnak mint művészi stílusirányzatnak a képviselője | Vertreter des Naturalismus in der Kunst' (NSz.) | <MN> 1805/ 'a naturalizmust illető, azzal kapcsolatos | den Naturalismus betreffend, darauf beruhend' (NSz.)

naturalizmus **A:** 1765 *naturalizmust* (MNy. 66: 239); 1882 *naturalizmusban* (NSz.) **J:** 1. 1765 'filozófiai irányzat, amely mindent a természeti törvényekkel magyaráz; mechanikus materializmus | alles mit Naturgesetzen erklärende Philosophie; mechanischer Materialismus' (MNy. 66: 239) (↑); 2. 1870 'a nyers valóságot másoló művészeti stílusirányzat | Naturalismus als Kunstrichtung' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Naturalist* 'a naturalizmus képviselője; autodidakta művész; természettudós'; ang. *naturalist* 'ua.'; fr. *naturaliste* 'ua.; a naturalizmust illető, azon alapuló <az irodalomban, filozófiában, művészetben>'; stb. | ném. *Naturalismus* 'messzemenően természethű ábrázolásra törekvő művészeti irányzat'; ang. *naturalism* 'ua.; a természethez való ragaszkodás'; fr. *naturalisme* 'ua.'; stb. A franciából terjedt el [végeredményben mindkettő a lat. *naturalis* 'természetes; természet-' < lat. *natura* 'természet' szóra megy vissza]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A *naturalista* 2. jelentéséhez és a szóvéghez vö. lat. (h.) *naturalista* 'mindent a természetből magyarázó gondolkodó; autodidakta'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *náció*, *natúrszelet*

naturalizmus → *naturalista*

natúrszelet **A:** 1864 *natúr szeletekhez* (FövL. 1864. aug. 23.: 797); 1909 *natúrszelet* (Toldy G.: Varázsröntő 487) **J:** 'panírozatlan, hirtelen sült hússzelet | Schnitzel ohne Panierung'

■ Német (au.) mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. (au.) *Naturschnitzel* 'vékony, panírozatlan, sült hússzelet' [< ném. *Natur* 'eredeti helyzet, állapot' + *Schnitzel* 'vékony sült hússzelet'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *naturalista*, *szel*

náva † **A:** 1577 *naúia* (KolGl.); 1585 *Náua* (Cal. 132); 1633–1634 *návé* (NySz.) **J:** 'hajófajta | Art Schiff'

■ Olasz (É.) jövevényt. | ⊕ Ol. (giul.R.) *nava* 'hajófajta', (vel.v.-ven.) *nave* 'ua.', (bol.) *nav* 'háromárbochos', – ol. *nave* 'hajó; templomhajó' [< lat. *navis, navem* [tárgyest] 'hajó']. ⊗ Megfelelői: ném. (kfn.) *naeve, néve*, (baj.-osztr.svájci) *naue*; fr. (ófr.) *nave*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng.

ne¹ × A: 1527 *me* (Heyden: Puerilium 31); 1536 ? *Ne* meg (Pesti: Fab. 67v); 1598 *ne* (NySz.); 1799/ *Neh* (NSz.); NYJ. *Mě, nye* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1527 'tessék, itt van, fogd!, fogadd el! | da hast du es!' # (Heyden: Puerilium 31) (↑); 2. 1867 '(háziállatokhoz szólva hívószóként; etetéskor az étel odatételét kísérő szóként) | (als Treibw. an Haustiere | beim Füttern als Lockruf)' (CzF.)

nesze A: 1566 *Neszze* (NySz.); 1598 *nesze* (NySz.); 1708 *Mefze* (Pápai Páriz: Dict. En a.) **J:** 1. 1566 'tessék, itt van, fogadd el!, fogd meg! | da hast du es!' # (NySz.) (↑); 2. 1750–1771 '(no) nézd csak! | sieh mal an!' (NySz.); 3. [~ *neked, ~ nektek*] 1777 '(gúnyos v. kárörvendő felkiáltásként) úgy kell neked! ezt akartad! | da hast du es!, recht geschehen! (als höhnischer od. schadenfroher Ausruf)' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **ne¹** belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | 1. Szórövidülés. | ⊕ A *nézd ~ nézd* 'íme, no nézd csak' szóból jött létre, amely a →*néz* E/2. személyű felszólító módú alakja. Értelmezésében segíthet a →*ni*, valamint a *nesze* 2. jelentése. E magyarázat ellen szól viszont az, hogy a korai adatok valószínűleg nyílt *e*-t tartalmaztak. 2. Indulatszó. | ⊕ A felszólítás kifejezésére; vö. →*no*, esetleg →*ni*.

■ A **nesze** származékszó. | ⊕ A *ne*-ből keletkezett a *-sze* nyomatékosító elemmel; utóbbi az E/2. személyű *-sz* személyragból és az →*e¹* (→*ez¹*) mutató névmásból vagy az *-e* 'vajon' kérdőszóból áll. Használatához vö. még 1416 u.² *mutaffatocžè* 'mutasd csak' (MünchK. 28ra), 1416 u.² *zall'onžèle* 'szálljon csak le' (MünchK. 35ra) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szó eleji *m*-hez vö. →*nevet*, →*nedv* stb. A szó elsődleges funkciója a figyelemfelkeltés lehetett; erre utal a *ne* ismétlődése is; vö. (N.) *me-me, nye-nye, nesze ne* stb. Később, amikor a szónak igei jelleget tulajdonítottak, személyragot is kapott; vö. *netek* 'nesze nektek' (1763: NSz.); *metek* 'ua.' (1861: MNysz. 6: 217); *mesztek* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 508). – A (N.) *natok, naszto* 'ua.' alakok valószínűleg hangrendi átcsapással keletkeztek.

📖 TESz.; MNy. 69: 146, 72: 312; Benkő-Eml. 81; EWUng. • Vö. *ejnye, hajsz, hocca, néz, ni, no, nosza*

ne² → nem²

ne-

~**talántán A:** 1372 u./ *netalamtal* (JókK. 63) **J:** 1. 1372 u./ 'esetleg, talán | vielleicht' (JókK. 63) (↑); 2. 1416 u.² 'nehogy | damit nicht' (MünchK. 10ra) | ~**talán A:** 1512 k. *netalam* (WeszprK. 72r) **J:** 1. 1512 k. 'esetleg, talán | vielleicht' (WeszprK. 72r) (↑); 2. 18. sz. eleje 'nehogy | damit nicht' (NySz.) | ~**hogy A:** 1660–1661 *ne hogy* (NySz.) **J:** 'hogy ne(m) | daß nicht, um nicht' #

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*ne²* (→*nem²*) szóval. | ⊕ A *netalán, netalántán* módosítószó előtagja a tagadás nyomatékosítását fejezi ki, míg a *nehogy*-ban tiltást.

📖 TNyt. 2/1: 795, 832; EWUng. • Vö. *hogy², nem², talántán*

né-

I. ~ha A: 13. sz. közepe/ *niha* (ÓMS.); 1372 u./ *Neha* (JókK. 88); 1713 *nyihai* [sz.] (NySz.)
J: 1. 13. sz. közepe/ 'egykor, valaha | einst, vorzeiten' (ÓMS.) (↑); **2.** 1372 u./ 'egy alkalommal | bei einer Gelegenheit' (JókK. 88) (↑); **3.** 1495 e. ? 'némelykor, időnként; viszonylag ritkán | manchmal; (relativ) selten' # (GuaryK. 24), 1506 'ua.' (WinklK. 81) **Sz:** ~**hai** 1493 k. *nyhay* 'egykori, hajdani | ehemalig' (FestK. 71); 1504 'elhunyt | verstorben' (Századok 6: 478) | ~**hol A:** 1416 u./¹ *nehol* (BécsiK. 201); 1506 *nyhol* (WinklK. 204); 1575 *nyihól* (Heltai: Krón. 3b) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'valahol | irgendwo' (BécsiK. 201) (↑); **2.** 1506 'némely helyen, nem sok helyen | an manchen Orten od. Stellen' # (WinklK. 204) (↑)

II. ~hány A: 1372 u./ *egýnehan* (JókK. 13); 1534 *nyhan* (MNY. 6: 230); 1552 *egynyihányfzor* (Heltai: Dial. B2a); 1585 *Egy néhány* (Cal. 52) **J: 1.** [gyakran *egy~hány*] 1372 u./ 'több közül némelyik | einige' # (JókK. 13) (↑); **2.** 1594 'egy bizonyos idő | eine gewisse Zeit' (MonTME. 3: 26) | ~**ki † A:** 1372 u./ *neký* (JókK. 2); 1528 *Niki* (SzékK. 328) **J:** 'több közül némelyik személy; valaki | manche Personen; jemand' | ~**mi A:** 1372 u./ *nemý* (JókK. 37); 1524 *nýmý* (MNY. 13: 123) **J: 1.** [gyakran ~*minemű*] 1372 u./ 'egy bizonyos, egy (mint határozatlan névelő) | (irgend)ein' (JókK. 37) (↑); **2.** 1372 u./ 'különféle | mancherlei' (JókK. 1); **3.** 1510 'valamennyi, nem sok | ein wenig, etwas' (NyK. 28: 75) | ~**mely A:** 1372 u./ *nemelynappon* (JókK. 14); 1541 *egý nimell'* (Sylvester: ÚT. 1: 112) **J: 1.** 1372 u./ 'bizonyos (dolog, személy) | gewiß (Sache, Person)' (JókK. 26); **2.** 1372 u./ 'valamelyik, nem egy, több | manch' (JókK. 104); **3.** 1372 u./ 'valaki, valami, bármi, akármi | irgendein' (JókK. 14) (↑) | ~**melyik A:** 1372 u./ *nemelyk* (JókK. 85) **J: 1.** 1372 u./ 'bizonyos (dolog, személy) | gewiß (Sache, Person)' (JókK. 85) (↑); **2.** 1860/ 'néhány, egy kevés, valamennyi | einige' (NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, ismeretlen eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | ⊕ A →*ne*² (→*nem*²) szóval lehet azonos. A feltételezett azonosság az említett szavak eredeti, nyomatékosító funkciójával magyarázható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ha*¹, *hány*², *hol*, *ki*¹, *mely*, *mi*², *nem*², *-nemű*

nebáncsvirág A: 1818 *Nebánts virág* (NSz.); 1865 *nebánts virág* (NSz.) **J: 1.** 1818 'sarkantyús virágú, érintésre felpattanó toktermésű növény, fájvirág | Rührmichnichtan (*Impatiens noli-tangere*)' (NSz.) (↑); **2.** 1852/ 'kényeskedő, sértődékeny személy | Zimperliese' (NSz.) – De vö. 1804 *Nebántsait* 'sarkantyús virágú, érintésre felpattanó toktermésű növény, fájvirág | Rührmichnichtan' (NSz.)

■ Szóösszetétel. | ⊕ A *nebáncs* (↑) + →*virág* tagokból keletkezett tautologikus összetétellel. A *nebáncs* ugyancsak összetett szó és egy mondat főnevesülésével keletkezett: *ne*² (→*nem*²) + *báncs*, amely a →*bánt* ige E/2. személyű, felszólító módú alakja; vö. →*mitugrász*. A megnevezés azon nyugodhat, hogy ennek a növénynek a (tok)termése érintésre kinyílik, ill. a virága lehullik. Hasonló szemlélethez vö. *engemnebáncs* 'nebáncsvirág' (1781: NSz.); (N.) *nenyúljhozzám* 'ua.' (Nyr. 7: 435); vö. még lat. *Impatiens*, *Impatiens noli-tangere*; ang. *touch-me-not*; ném. *Rührmichnichtan*; or. *не троньменя*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bánt*, *nem*², *virág*

nebuló Δ A: 1829 *nebulo* (Aurora 130); 1847 *nebulo* (NSz.); 1859 *nebulóknak* (NSz.) **J:** 'serdülő fiú, pajkos kisdiaák | Kerlchen, Schuljunge'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *nebulo* 'semmirekellő, mihaszna' [vö. lat. *nebula* 'pára, köd, gőz'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nimbusz*, *nüáncz*

necc Δ **A:** 1786 *Neczbül; netzelt* [sz.] (MNY. 71: 123); 1792 *Nértz* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1913 *necc* (Horváth: HSz.); NYJ. *necet* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1786 'rece mint egy fajta kézimunka, filé | Filetarbeit' (MNY. 71: 123) (↑); **2.** 1792 'háló | Netz' (Baróti Szabó: KisdédSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Netz* 'fonalból, huzalból hurkolt háló' [germán eredetű; vö. ang. *net*; svéd *nät*; stb.: 'ua.']. ⊗ Megfelelője: szbhv. *nec* 'ua.'. ⊕ A *nérc* változat elhasonulással keletkezhetett; vö. →*durcás*, →*sarcol* stb.

📖 TESz.; EWUng.

nedv **A:** (†1015) [1220 k./] ? *Medwys* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 79); (†1157) 1230 ? *Medus* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 604); 1490 *nedwessegh* [sz.] (SzalkGl. 142.); 1763 *Ned, nedü* (NSz.); 1834 *Medves* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 3: 340); 1839 *nedűs* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** (†1015) [1220 k./] ? 'folyékony anyag, folyadék | Saft, Flüssigkeit' (Györffy: DHA. I: 79) (↑), 1490 'ua.' (SzalkGl. 142.) (↑); **2.** 1809/ 'nemes ital | edles Getränk' (NSz.) **Sz:** ~**es** (†1015) [1220 k./] ? [HN.] (Györffy: DHA. I: 79) (↑); 1490 [sz.] (SzalkGl. 142.) (↑) | ~**esít** 1490 *meghnedweseythy* (SzalkGl. 151.) | ~**esség** 1490 (SzalkGl. 142.) (↑) | ~**e(d)z(ik)** 1796 k./ *nedvezi* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szóvégi *ű*, ill. *v* hangokhoz vö. →*elv*, →*keserű* stb. A szó eleji *m* hanghoz vö. →*nevet*. – A 2. jelentésben ma már csak a *nedű* változat használatos.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 50: 60; TESz.; EWUng.

nefelejcs **A:** 1790 *Ne-felejts* (NSz.) **J:** 'tavak, patakok partján vadon tenyésző s kertekben is ültetett, érdes levelű, apró kék virágú növény | Vergißmeinnicht (*Myosotis silvatica*)' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *Vergißmeinnicht* 'egy fajta kék virágú növény'. A szerelmesek szimbólumként használták. ⊗ Megfelelői: ang. *forget-me-not*; fr. *ne m'oubliez-pas*; stb.: 'ua.'. ⊕ Jelentéséhez és alakjához vö. →*nebánsvirág*. – A magyarban a →*ne*² (→*nem*²) + *felejts* (amely a *felejt* (→*feled*) E/2. személyű felszólító módú alakja) szavakból. ⊖ Korábbi megnevezései: *engem ne felejts* 'egy fajta margitvirág' (1783: MNY. 27: 250). – Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a szótól független összetétel: *nefelejcs* 'emlékezés' (1701: ÚjMagyMuz. 2: 275).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *feled, nem*²

negatív **A:** 1817 *negativa* [ES. NEM M.] (NSz.); 1832 *negativus* (NSz.); 1832/ *negativ* (Keresztesi: Mat. 137); 1862/ *negatív* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1817 ? 'ellenkező értelmű, vminek az ellenkezőjére vonatkozó, a pozitív ellentéte | verneinend; entgegengesetzt, negativ (nicht positiv)' (NSz.) (↑), 1842 'ua.' (NSz.); **2.** 1832 'hiányos, fogyatékos | mangelhaft' (NSz.) (↑); **3.** 1832/ 'a nullánál kisebb, mínusz | unter Null, minus' (Keresztesi: Mat. 137); **4.** 1833/ 'hátrányos, rossz | unglücklich' (NSz.); **5.** 1834/ 'kedvezőtlen, előnytelen, semmilyen eredményt, sikert nem ígérő, láthatóan céltalan, értelmetlen | unglücklich, keinen Erfolg verheißend, anscheinend zwecklos' (NSz.); **6.** 1894/ 'a pozitív elektromos töltéssel ellentétes töltésű | negativ (in der Elektrizität)' (NSz.) | <FN> **1.** 1897 'negatív fény(kép) | Negativ(bild)' (PallasLex. *Negatio* a.); **2.** 1900 'öntőminta | Gießform' (Tolnai: MagySz. *Negál* a.)

negatívum **A:** 1860/ *negativumból* (NSz.); 1937 *negatívum* (Dengl: Nyelvhely. 326) **J:** **1.** 1860/ 'hiba, fogyatékoság | Fehler, Mangelhaftigkeit' (NSz.) (↑); **2.** 1948 'eredménytelenség | Ergebnislosigkeit' (Sándor K.: IdSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **negatív** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *negativ*, *Negativ*; ang. *negative*; fr. *négatif*, *négative*; stb.: 'negatív'; – vö. még lat. *negativus*, *-a*, *-um* 'tagadó' [< lat. *negare* 'tagad']. A villamossági szaknyelvben az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került. (△) A régebbi változatok a latin melléknévi alakokat tükrözik.

■ A **negatívum** főnevesülés. | (△) A *negatívum* a magyarban valószínűleg a latin melléknév semleges nemű alakjának főnevesülésével keletkezett vagy a ném. *Negativum* 'negatív pillanat; hiányosság, fogyatékoság' hatására; vö. *pozitívum* (→*pozitív*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Idetartoznak: (R.) *negatíva* 'tagadás' (1588: MNy. 66: 239); *negatíve* 'tagadólag, nemlegesen' (1792: Baróti Szabó: *Kisdedsz. Tagadólag* a.); ezek gyökere a lat. (h.) *negativa* 'negáció, tagadás', lat. *negative* 'negatív értelemben vett' szavak.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 37; EWUng. • Vö. *negligál*, *renegát*

negatívum → *negatív*

negéd → *negédes*

negédes A: 1399 *Negedes* [SZN.] (OkI Sz.); 1412–1415 *Negudes* [SZN.] (MNy. 10: 277); 1495 e. *negedős* (GuaryK. 27); 1533 *negydeskedel* [sz.] (NySz.); 1575 *negédes* (Heltai: Krón. 95b); 1598 *negédes* (NySz.); 1606 *nedénges* (Thaly: VÉ. 1: 100); 1650 *nyegédessen* (NSz.); 1785 *Negédés* (NSz.); 1805 *negédés* (NSz.); NYJ. *nyekédés* (ÚMTsz.) J: 1. 1399 ? 'büszke, fennhéjázó | stolz, hochmütig' (OkI Sz.) (↑), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 27) (↑); 2. 1771 'kényeskedő, magakellető; szeszélyes | sich zierend, gefallsüchtig; launenhaft' (NSz.)

negéd Δ A: 1531 *negedőgben*, *nyegedet* (ÉrsK. 482); 1604 *Negédfege* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) J: 1. 1531 'büszkeség, fennhéjázás | Stolz, Hochmut' (ÉrsK. 482) (↑); 2. 1806 'kényeskedés, magakelletés | Affektation, Ziererei' (NSz.); 3. 1835 'szeszély | Laune' (Szily: NyÚSz.)

negélyes Δ A: 1575 *negelyesec* (NySz.); 1584 *negeleskedic* [sz.] (NySz.); 1723 *negélyes* (MNy. 3: 278) J: 1. 1575 'fölnyes, büszke | stolz' (NySz.) (↑); 2. 1845 'magakellető, mesterkéltséget | geziert' (Szily: NyÚSz.)

negély Δ A: 1842 *negélyt* (Hirnök 1842. márc. 21.: [3]); 1843 *negélynek* (NSz.) J: 'finomkodás, kényeskedés, affektálás | Affektation'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád. | (△) A bizonytalan származtatás miatt a tagok egymáshoz való alaktani viszonya sem állapítható meg (vö. a szó belseji *d*, ill. *ly* hangzós, valamint a szóvégi *s* hangzó nélküli alakokat).

📖 NytudÉrt. 50: 35; TESz.; EWUng.

negély → *negédes*

negélyes → *negédes*

néger **A:** 1780 *Negereknak* (NSz.); 1783 *Nigerek* (NSz.); 1793 *Négereknak* (NSz.); NYJ. *négérbogár* (ÚMTsz.) **J:** **1.** [jelzői értékben is] 1780 'tömegében Afrikában, a Szaharától délre élő, ill. onnan származó, nagyon sötét bőrű (nép(ek) v. személy(ek) vmelyike) | Neger, Schwarzer' # (NSz.) (↑); **2.** 1935 'más neve alatt megjelenő műhöz (csekély díjazásért) anyagot gyűjtő v. a fogalmazványt elkészítő személy | geistiger Kuli' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Neger* 'fekete bőrű személy; neves író fizetett szellemi segédmunkása' [< fr. *nègre* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ang. *negro*; ol. *negro*; stb.: 'fekete'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

negligál **A:** 1548 *negligaltha* el (MNY. 89: 255); 1770 *negligáltatott* [sz.] (NSz.) **J:** 'elhanyagol, semmibe vesz, figyelmen kívül hagy | vernächlassigen'

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *negligere, neglegere, neclegere* 'elhanyagol, figyelmen kívül hagy', tkp. 'nem választ'; vö. [lat. *nec* 'sem' + *legere* 'összegyűjt; kiválaszt'; stb.]. ⊗ Megfelelői: ném. (R.) *negligieren*; fr. *négliger*; stb.: 'elhanyagol'. ⊖ Idetartozik: *neglizsé* 'pongyola, háziruha' (1789: NSz.), ez a fr. (*costume*) *négligé* 'ua.' szóból ered, a ném. *Negligé* 'ua.' közvetítésével is.

📖 MNY. 33: 227; TESz. *neglizsé* a.; EWUng. • Vö. *legenda, naná, negatív, nyavalya*

négus Δ **A:** 1816 *Negusnak* (Hübner: Lex. *Habessinia* a.); 1897 *Negusz* (PallasLex.); 1902 *négusa* (NSz.) **J:** 'Abesszínia uralkodója, ill. ennek címe | Kaiser von Äthiopien'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Negus*; ang. *Negus*; fr. *négus*; stb.: 'Abesszínia császára'. Forrása: amhara *negus, n'gus* 'király, császár'. Valószínűleg a francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. ⇒ A magyarba főleg a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng.

négy **A:** 1113 ? *Niget* [sz.] [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 57); [1131] ? *Negus* [sz.] [SZN.] (ÓMOlv. 27); 1198 ? *Negu* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 193); 1277/ *Neges* [sz.] [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 792); 1340/ *Nyghutkwzy* [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *negyett* (JókK. 104); 1416 u./¹ *nég;* *nègèd* [sz.] (BécsiK. 11, 8); 1527 *neegy* (ÉrdyK. 361); NYJ. *nídzs* (ÚMTsz.) **J:** 'háromnál eggyel több | vier' # **Sz:** **negyed** 1113 ? [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 57) (↑); 1372 u./ *Negyednappý* 'negyedik | vierter' (JókK. 29); 1416 u./² 'egyegyed rész | Viertel' (MünchK. 49rb); 1470 'negyedrésznyi vmiből | viertel-' (SermDom. 2: 283); 1863 'városrész | Stadtviertel' (NSz.) | ~**es** [1131] ? [SZN.] (ÓMOlv. 27) (↑); 1277/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 792) (↑) | **negyedik** 1416 u./¹ *negèdiken* (BécsiK. 215) | **negyedél** 1416 u./² [sz.] 'négy részre vág | vierteln' (MünchK. 57ra) | **negyedlő** 1416 u./² *negèdlø* 'kisebb fejedelem | Viertelfürst' (MünchK. 20vb) | **negyedes** 1452 *Negyedes* [sz.] (OkI Sz.); 1550 k. *negiedes* 'negyedik; negyedrésznyi; kisebb fejedelem | vierter; Viertelfürst' (KolGl.) | ~**el** 1770 k./ *négyeltetett* [sz.] [SZN.] 'négy részre vág | vierteln' (NSz.); 1817 *négyelni* való [sz.] 'megver | prügeln' (RMKtár. 17: 203) | ~**zet** 1777 *négyzet* 'második hatvány | Quadrat' (Keresztesi: Mat. 158)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊖ Vog. (T.) *nīlī*; osztj. (V.) *nēlā*; zürj. (Sz.P.) *nol*; votj. (Sz.) *nīl*; cser. (KH.) *nāl*; md. (E.) *nīle*, (M.) *nīlä*; finn *neljä*; lp. (norv.) *næl/ljē*: 'négy' [fgr. **neljā* 'ua.']. ⊕ A magyar gy hanghoz vö. →*hagyap*, →*meggy*. A *negyed* származékszó 'városrész' jelentésben önállósulással keletkezett valószínűleg a *városnegyed* 'ua.' (1840: NSz.) szóból, amelynek mintája a ném. *Stadtviertel* lehetett; vö. még ném. *Viertel* 'vminek az egyegyede; városnegyed'. A (R.) *negyedlő*, *negyedes* 'kisebb fejedelem' származékszó a lat. *tetrarcha* 'tetrarcha, negyedes fejedelem', tkp. 'a birodalom egyegyed részén uralkodó fejedelem'

alapján jött létre; a *négyzet* származékszó a nyelvújítás eredménye, a lat. *quadratus*; ném. *Quadrat* : 'ua.' minták alapján.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *-féle, négykézláb, negyven, -szög, tagbaszakadt*

négyféle → *-féle*

négykézláb **A:** 1528 *nég kézlabés* (SzékK. 211); 1838 *Négykézláb* (Tzs.) **J:** 'egyszerre két kezére és két lábára, es. térdére támaszkodva (áll, jár) | auf allen vieren' #

■ Összetett szó. | ⊕ A → *négy* + *kézláb* (→*kéz*) és *láb* szavakból keletkezett; jelzői alárendeléssel; az összetétel *kéz, láb* mellérendelő elemei a 'végtag' fogalmat jelölik, tulajdonképpen azt a körülményt, amikor valaki négykézlábra ereszkedik, azaz mind a négy végtagjával érinti a földet. Hasonló szemlélethez vö. md. (R.) *ñil'ä k'ätsä-pil'ksä*; ang. *on all fours*; stb.: 'mind a négyen'. Az alaktanához vö. →*épkézláb, mezítláb* (→*mezítlábbal*).

📖 NyK. 59: 187; TESz.; EWUng. • Vö. *kéz, láb, négy*

negyszög → *-szög*

negyven **A:** 1251/ *Negeuen* [HN.] (Oklsz.); 1307 *Neguenzil* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *Negyuen* (JókK. 26); 1416 u.¹ *nèguèn* (BécsiK. 18); 1416 u.² *Nèguen* kilénc, *Neguèn* (MünchK. 5v, 2r); 1571 *Njgywen* (MNy. 63: 93) **J:** 'négyszer tíz | vierzig' # **Sz:** ~**ed** 1495 e. *neguenod* 'negyvenedik | vierzigster' (GuaryK. 32) | ~**edik** 1538 *Njeguenedik* (Pesti: Nomenclatura I2) | ~**es** 1585 *neguenós* (Cal. 892 [c: 882])

■ Összetett szó. | ⊕ A *negy* (a →*negy* eredeti változata) + az önálló szóként nem adatolt *ven* szóból. Az utótag eredetéhez vö. →*hatvan*. Ugyanahhoz az utótaghoz vö. →*hetven*, →*kilencven*, →*ötven*. Az előtagban már igen korán végbement *ë* > *e* hangváltozás az utótagban szereplő szó belseji *e* analógiájára is végbemehetett.

📖 TESz.; NyK. 78: 286; EWUng. • Vö. *hatvan, hetven, kilencven, négy, ötven*

nehéz **A:** 1344 *Nezechis* [sz.] [lat. *-is* végződés] (Oklsz.); 1367 *Nehez* [szn.] (Oklsz.); 1372 u./ *nehez* (JókK. 5); 1416 u.¹ *nèhèz* (BécsiK. 120); 1493 u. *nehezseegh* [sz.] (FestK. 168); NYJ. *nehesz, nejéz* (ÚMTsz.); *nyehésség* [sz.] (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1344 'súlyos | schwer' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1372 u./ 'küzdelmes, fáradságos | mühselig; schwierig' # (JókK. 5); **3.** 1372 u./ 'nyomasztó; kellemetlen | drückend; unangenehm' # (JókK. 156); **4.** 1405 k. 'beteg; állapotos | krank; schwanger' (SchlSzj. 267.); **5.** 1655 'összeférhetetlen | unverträglich' # (MHH. 23: 266) | <FN> **1.** 1566 'ülep | Gesäß' (NySz.); **2.** 1577–1580 'nehézség; teher | Schwere; Last' (NySz.) **Sz:** **nehézék** 1344 'súly | Gewicht' (Oklsz.) (↑); 1507 'egy fajta pénzegység | Art Münzeinheit' (KL. 16.) | ~**ség** 1372 u./ *nehezseguel* 'akadály, bonyodalom, probléma | Schwierigkeit' (JókK. 39); 1587 *nehézség* 'betegség | Krankheit' (LevT. 2: 83) | **nehezedik** 1372 u./ meg *nehezeden* [sz.] (JókK. 73) | ~**kes** 1405 k. *nezkes* 'terhes, állapotos | schwanger' (SchlSzj. 267.); 1843 *nehézkés* 'esetlen, ügyetlen, tehetetlen | schwerfallig, unbeholfen' (Szily: NyÚSz.) | **nehezít** 1416 u.¹ *nèhèzeit* (BécsiK. 2) | **nehezel** 1416 u.² *nèhèzèltec* 'neheztel, haragszik vkire | jmdm grollen' (MünchK. 32rb) | **nehezül** 1474 *nehezvlienek* (BirkK. 2) | **neheztel** 1532 *nèhèzfteld* (Krizak. 1)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szóvégi *z* talán képző lehet, ez azonban nem bizonyítható. A *nehezék* és *nehézkés* származékszavak korai előfordulásaiban az első szótag hosszú magánhangzója hangzónyúlással keletkezett a magánhangzóközi *h* kiesésével.

📖 TESz.; EWUng.

nejlon A: 1938 *Nylon-nak*, *Nylont* (MKözügazd. 1938. dec. 8.: 7); 1940 *Nylon* (ÚILex. *Műselyem* a.); 1962 *najlon* (NyÍrk. 6: 265); 1963 *Nájlon* (NytudÉrt. 38: 181); 1965 *nejlon* (Nyr. 89: 484) **J:** 'poliamid alapú, selymes, rugalmas, erős műszál | Nylon' #

■ Angol jövevényszó. | ⊖ Ang. *nylon* 'nejlon' [tudatos szóalkotás az amerikai angolban keletkezett márkanévből; az *on* végződéshez vö. ang. *cotton* 'pamut, gyapot', ang. *nayon* 'műselyem'; stb.]. ⊗ Megfelelői: ném. *Nylon*; fr. *nylon*; stb.: 'szintetikus textiltípus'.

📖 NytudÉrt. 38: 180; Nyr. 89: 484; TESz. *nylon* a.; EWUng.

neki A: 12. sz. vége/ *neki* (HB.); 13. sz. eleje/ *nekunc* (KT.); 1416 u.¹ *m̄vn̄ek̄onc* (BécsiK. 102); 1456 k. *nekwh* (SermDom. 2: 208); 1470 *Wnek* (SermDom. 2: 227); 1486 k. *nekj̄ee* (MNY. 21: 115); 1525/ *nékiek* (TörtTár 1908: 79); 1541 *nikik* (Sylvester: ÚT. 2: 90a); 1550 k. *nekew* (LevT. 2: 22); NYJ. *nēki* (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'vkinek a számára, részére | ihm' # (HB.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'az ő ... vmije, övé (birtokos jelző) | sein (als poss. Attr.)' (KT.) (↑); 3. 1490 k. 'vki, vmi felé irányulva | gegen, an' # (NagyvGl. 286.); 4. 1814 'vkinek a helyében | an seiner Stelle' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt ősmagyar kori *nek* 'vmi, vki felé irányulva' E/3. személyű *-i* birtokos személyjellel ellátott alakja (amely az *-e* birtokos személyjel alakváltozata); vö. →*vele*. Emellett a *neki* alak mellett létrejött egy külön paradigmásor egyéb birtokos személyjelekkel (*-m*, *-d* stb.). – A *nek* határozószó szintén megszilárdult ragos alakulat; alapszava valószínűleg örökség az uráli korból, vö. vog. (T.) *-nā*, *-nā* [latívuszrag], *-nāl*, *-nāl* [ablatívusz-elatívuszrag], *-nāt*, *-nāt* [komitatívuszrag]; osztj. (O.) *-nā* [latívusz-illatívuszrag], (V.) *-nāt*, *-nat* [komitatívuszrag]; zürj. (V.) *naja*, *naje* 'ők'; cser. (KH.) *minə* 'ez, ő'; md. (E.) *ne*, *net*, (M.) *nä*, *nat* 'ez'; finn *nämä* 'ua.', *näin* 'így, úgy', *ne* 'az, amaz', *niin* 'így, úgy'; ? lp. (norv.) *nā*, *nāv̄t* 'így, ilyen módon'; – jur. *nān* 'hozzám'; jen. *ne*, *nie* 'felé, irányába'; ? szelk. *na* 'az, amaz' [uráli **nā* 'ez']. ⊕ A *nek* végződése: *-k* latívuszrag (< fgr. **kk*); a *-k* latívuszrag zöngés változatához vö. →*míg*. Ebből a határozószóból az ősmagyarban szintén egy névutó keletkezett, de ez a funkció nem adatolható. Ez a névutó valószínűleg még az ősmagyarban határozóraggá fejlődött: [1200 k.] „dux Arpad dedit terras multas ... Edunec et Edumernece 'Árpád vezér sok földet ajándékozott Édnek és Edumérnek' (An. 17.). – A *neki*-ből és a létezőből alkotott szószerkezet jelentése 'neki van'; vö. 13. sz. eleje *nekunc* ... *leýfessen* (KT.). ⊕ A →*né-*, →*nem*² szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNY. 65: 417; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 147, 226; UEW. 300; EWUng. • Vö. *nekidurál*, *nekiveselkedik*

nekidurál A: 1706 *neki duralja* magát (MNY. 89: 256); 1777 *magok ... néki durálják* (NSz.); 1856 *nekidurálja* magát (NSz.) **J:** 1. [csak tárgyesetű visszaható névmással] 1706 'hirtelen elhatározással nekilát vminek | sich daranmachen, seinem Herzen einem Stoß geben' # (MNY. 89: 256) (↑); 2. 1882 'megkötöti magát, kitart | sich versteifen, beharren' (NépkGy. 3: 356)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*neki* 'vki, vmi felé irányulva' + az önálló szóként nem adatolt *durál* 'hozzáfog, nekikezd' szavakból keletkezett. Ez jövevényszó a lat. *durare* 'keményít, edz; kitart; tart; megkeményíti, megmakacsolja magát' szóból [< lat. *durus* 'kemény, durva, merev']. ⊕

Hasonló szemlélethez vö. *nekiszánja magát* 'rászánja magát, nekiveselkedik' (1708: Pápai Páriz: Dict.); *megdurálja magát* 'megmakacsolja magát' (1779: NySz.). – A (R.) *durál* '(el)tart, tovább tart' (1659: NySz. 244) külön átvétel a latin igéből.

📖 EtSz. 2. *durál* a.; TESz. *nekidurálja magát* a.; EWUng. • Vö. *dauerol, dór, duránci, neki, tölgy*

nekiveselkedik **A:** 1838 *neki veselkedék* [▽] (Tsz. *Veselkedni* a.); 1876 *nekiveselkedett* (NSz.) **J:** 'elszántan nekilát, nekikezd vminek | sich ins Zeug legen, sich einen Ruck geben'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*neki* 'felé, irányába' + *veselkedik* 'nekifeszül, nekirugaszkodik vminek' (1792: NSz.), (N.) *veselkedik* 'ua.' (ÚMTsz.) szavak összetétele. A *veselkedik* valószínűleg a →*vese* *-lke*dik igeképzős származékszava; vö. *erőlködik* (→*erő*). Hasonló szemlélethez vö. *nekiveti a hátát* 'nekiveselkedik', tkp. 'nekiveti a hátát' (TESz.). ⊕ A *veselkedik* és a →*veszekedik* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 72: 317, 88: 338; EWUng. • Vö. *neki, vese*

nektár **A:** 1771 *Nectár* édesség (NSz.); 1792 *nektárral* (NSz.) **J: 1.** 1771 ? 'virágméz; méz | Honigsaft der Blüten; Honig' (NSz.) (↑), 1799 'ua.' (NSz.); **2.** 1771 ? 'az istenek itala (a görög mitológiában); nagyon jó, édes bor | Göttertrank (in der griechischen Myth); edler, kostbarer Wein' (NSz.) (↑), 1789 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *nectar* 'az istenek itala; nemes bor; virágméz' [< gör. *νεκταρ* 'az istenek itala']. ⊗ Megfelelői: ném. *Nektar*; fr. *nectar*; stb.: 'nektár'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *garabonciás*

nélkül **A:** 1372 u./ *ew nalanalkewl, zugafnalkyl, ky nelkewl* (JókK. 44, 30, 5); 1416 u./¹ *nilnalkül, mènèsnèlkül* (BécsiK. 18, 24); 1456 k. *zer nekul* (SermDom. 1: 160); 1506 *paztor nekywl* (WinklK. 114); 1528 *bÿne nekel* (SzékK. 326); 1559 *napnalkült* (Székely I.: Krón. 1b); 1585 *ketsegnèlkwl* (Cal. 528); 1644 ok *nelkuly* (MNy. 69: 112); 1867 *nakil, nakü* (CzF.); NYJ. *nèkül, nekün* (MTsz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'mellőzésével, hiányával | ohne' # (JókK. 44, 30, 5) (↑); **2.** 1416 u./² 'vmin kívülre | aus etw hinaus' (MünchK. 102va); **3.** 1519 'kívül, felül, mellett | außer, nebst' (JordK. 399) | <HSZ> [birtokos személyjellel] 1763 'vkinek, vminek a mellőzésével, hiánya mellett | ohne mich, dich usw.' # (NySz.) **Sz:** ~**öz** 1824 *nèlküleztem* (NSz.) | ~**özhetetlen** 1831 *nèlkülözhetetlen* (Minerva 7/4: 894); 1832 *nèlkülezhethetlen* (NSz.)

nélkülön † **A:** 1416 u./¹ *fianalkülön, kétfègnèlkülön* (BécsiK. 193, 58); 1495 e. *eköflege nekülön* (GuaryK. 3); 1506 *nalad nekywlen* (WinklK. 114); 1495 e. *ekössege nekülön* (FestK. 168); 1506 *nalad nekywlen* (WinklK. 114); 1512 *nala nakylen* (KárOkl. 3: 86); 1543 u. *bün neküllwñ* (NySz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'mellőzésével, hiányában | ohne' # (BécsiK. 193, 58) (↑); **2.** 1416 u./² 'kívül, felül, mellett | außer, nebst' (MünchK. 80vb)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **nélkül** összetett szó. | ⊕ A *-nál, -nél* (→*nála*) határozóragból + a *kül* (amely a →*kívül* változata) szavakból keletkezett. Az összetett szó hanghatár-eltolódással keletkezhett a *kül* névutóból és a hozzá kapcsolódó *-nál/-nél* határozóragos főnévből. Eredetileg feltehetően helyi elkülönültségre utalt. Egyes régi és népnyelvi változatokban a szóvégi *-t* lokatívuszrag, amely pusztán nyomatékosító szereppel bír. – A szóvégi *n*-es változathoz vö. →*légely*; vö. még →*lengyel* stb.

■ A **nélkülön** származékszó. | ⊕ A *nélkülön* vagy a *nélkül*-ből keletkezett *-n* módhatározóraggal vagy a *-nál/-nél* határozóragból és a →*külön*-ből alkotott összetétel. A két értelmezés nem zárja ki egymást.

nélkülön → *nélkül*

nem¹ A: 12. sz. vége/ *nemenec* (HB.); 1416 u./¹ *nëmec, nëmëbol* (BécsiK. 125, 285); 1835 *nöm* (Kunoss: Gyal. *Genus* a.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'nemzetség; az azonos fajúak összessége | Geschlecht, Sippe; Gesamtheit der gleichartigen Gattungen' (HB.) (↑); 2. 1372 u./ ? 'faj(ta); válfaj | Genus; Abart' # (JókK. 101), 1520 'ua.' (GyöngyGl. 381.); 3. 1539 'nyelvtani nem | Genus (Grammatik)' (NyK. 87: 361); 4. 1761 'nemi jelleg | Sexus' # (NSz.) **Sz:** ~**telen** 1372 u./ *nemtelenet* (JókK. 128) | ~**telenség** 1416 u./¹ *nëmtëlënfëgekët* (BécsiK. 112) | ~**i** 1793 *Nemi* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A zárt *ë*-s változatok az elsődlegesek. (△) Alán származtatása, és azzal egyidejűleg a →*név* főnévvel való rokonítása kevésbé valószínű. (△⇒) A magyarból: rom. *neam* 'nem, ivar; rokon, rokonság; nemzedék'. (△) A magyarba visszakölcsönzéseként került: *nyám* 'rokon, rokonság' (1881: Nyr. 10: 23), amely Erdélyben és Moldvában élő nyelvjárási szó..

☞ MNy. 35: 228; TESz., *nyám* a. is; MNy. 71: 288; Balázs: Deáks. 224; EWUng. • Vö. *fehér-, lég-, mi-, nemes, -nemű, nemz*

nem² A: 1019/ *Njëmÿgh* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 229992); 1135/ *Nemhÿ* [SZN.]; *Nemhÿu* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Nemhuu* [SZN.]; *Numel* [SZN.] (MNy. 32: 131, 56); 12. sz. vége/ *Num* (HB.); 1211 *Nomuolou* [SZN.] (PRT. 10: 511); 13. sz. közepe/ *nym* (ÓMS.); 1474 *nen* (BirkK. 2); NYJ. *Nëm* (MTsz.) **J:** 'tagadószó' | nein, nicht (als Verneinungspartikel)' # **Sz:** ~**leges** 1830 (NSz.)

ne² A: 13. sz. közepe/ *ne* (ÓMS.); 1493 k. *nee* (FestK. 4); 1533 *ny* (NySz.); NYJ. *nö* (ÚMTsz.) **J:** 'tiltós szó' | nicht (als Verbotspartikel)' #

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (Szo.) *nëmat* 'semmiféle, semminemű' (*mat* 'valami'); osztj. (Kaz.) *nem xöjat* 'senki' (*xöjat* 'valaki'); zürj. (Pecs.) *ñi-nëm* 'semmi' (*ñi* 'semmi'); votj. (G.) *no-kiñ-no* 'semmi, senki' (*kiñ* 'ki') [fgr. **ni* vagy **ne*, ill. **nimz* vagy **nemz*: 'tagadó partikula']. (△) Az egyeztetés gyenge pontja, hogy az alapnyelvben a tagadást egy tagadó ige fejezte ki, így nem bizonyítható, hogy ezek a szavak a finnugor kori örökség részei lennének. A korai magyar adatok a szó belseji magánhangzó eredeti zártóságára utalnak. (△) A →*ne²* szónak a **nä* 'ez' mutató névmásból való levezetése (vö. →*né-*, →*neki*), valamint az a magyarázat, amely szerint a *nem* az uráli **nä* + **mz* 'mi' (vö. →*mí²*) összetételeként keletkezett, a magánhangzók különbözősége, valamint jelentéstani okok miatt aligha valószínű.

☞ Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE. *në* a.; NyK. 78: 287; Benkő: ÁrpSzöv. 106; EWUng. • Vö. *borissza, hanem, majdnem, ne-, né-, nebáncsvirág, nefelejcs, nem-, nemulass, nincs, se, sem*

nem-

I. ~de A: 1372/ *nemde* (JókK. 53) **J:** 'nem igaz? ugye? | nicht war?' # | ~**denem** † **A:** 1531 *Nemdenem* (ThewrK. 227) **J:** 'nem igaz? ugye? | nicht war?' | ~**debár A:** 1871 *nemdebár* (Bolond Miska 1871. nov. 19.: 186); 1964 *Nemdebár* (NSz.) **J:** 'nem igaz? ugye? | nicht war?'

II. ~csak A: 1372/ *nemczak* (JókK. 146) **J:** 'nem csupán, nem kizárólag (... hanem is) | nicht nur (... sondern auch)' # | ~**hogy A:** 1527 *nem hogy* (ÉrdyK. 579) **J:** 'annál kevésbé, hát még | geschweige' #

III. ~igen A: 1757 *nem igen* (NSz.) **J:** 'nem annyira, kevésbé | nicht so sehr, wenig' # | ~**rég A:** 1791 *nemrég* (Görög–Kerekes: HadiT. 5: 334); 1846/ *nemrég* (NSz.) **J:** 'kicsit korábban, a közelmúltban | nicht lange' # | ~**különben A:** 1793 *nemkülönben* (MHirm. 1793. júl. 5.: 21); 1867 *nemkülönben* (NSz.) **J:** 'nem kevésbé | nicht minder' | ILYENEK MÉG: ~**egyszer** 'többször, néhányszor | etliche Male' (1808: NSz.); ~**sokára** 'hamarosan | bald' (1912: Kelemen B.: MNMSz.); ~**hiába** 'nem fölöslegesen | nicht vergebens' (1961: ÉrtSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a $\rightarrow nem^2$ szóval. | ⊕ Az összetételek mondatokban keletkeztek a szóhatár eltolódásával. Főleg nyomatékosító, ill. megszorító funkciójuk volt. Az 1. csoportban az összetételek a kérdést tagadószó által fejezik ki. A 2. csoportban a szavak különféle kötőszavak. A 3. csoportban az összetételek határozószavak, amelyekben az előtag az utótag jelentését tagadja.

📖 TNYt. 2/1: 832 • Vö. *bár², csak, de¹, hogy², igen, különben, nem², rég*

néma A: 1220/ ? *Nema* [HN.] (VárReg. 19.); 1372 u./ *nemāknak* (JókK. 28); 1416 u./² *Megnemol'* [sz.] (MünchK. 36vb); 1541 *nima* (Sylvester: ÚT. 14) **J:** <FN> 1220/ ? 'beszédképtelen személy | Stumme(r)' # (VárReg. 19.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 28) (↑) | <MN> **1.** 1380 k. 'beszélőképességgel nem rendelkező, beszédképtelen | stumm' # (KönSzj. 53.); **2.** 1416 u./² 'szótlan; szólni nem akaró | schsprachlos; nicht sprechen wollend' (MünchK. 27vb); **3.** 1416 u./² 'hang nélküli, csendes, lecsillapodott (táj, napszak, természeti jelenség stb.) | still, beruhigt (Landschaft, Tageszeit, Naturerscheinung)' (MünchK. 39va); **4.** 1763 'nem hangzó (betű, írásjel) | nicht lautend (Buchstabe, Schriftzeichen)' (NSz.) **Sz:** **némul** [főleg *el~*, *meg~*] 1416 u./² *Megnemol'* (MünchK. 36vb) | **némít** [ma főleg *el~*] 1519 *neemwyczatok* megh (JordK. 848)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Óe. szl. *němь*, -a, -o; szbhv. *nem*, -a, -o; szlk. *nemý*, -á, -é; or. *nem(oj)*, -a, -o; stb.: 'néma' [valószínűleg onomatopoetikus eredetű]. ⊕ A magyarba a szláv melléknév nőnemű (esetleg semleges nemű) alakja került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *német*

némber A: 1416 u./¹ *anēbèzièkn^c*; *nèmberzi* [□] (BécsiK. 51); 1829 *némberre* (MNY. 14: 88); 1840 *nömbert* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'nő, asszony | Weib, Frau' (BécsiK. 51) (↑); **2.** 1840/ 'nőszemély | Frauenperson' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A *né* ($\rightarrow n\ddot{o}^2$) + $\rightarrow ember$ összetételi tagok alárendelő jelzős kapcsolatából keletkezett. A szóvégi *i*-s változatok valószínűleg *j*-vel olvasandók; vö. $\rightarrow férj$. Hasonló jelzői alakulatokhoz vö. 1372 u./ *azonember* 'asszony, nő' (JókK. 58); hasonló szemlélethez vö. ném. *Frauenschensch*; finn *nais[-]ihminen*: 'nőszemély, megéra, fúria, hárpia', tkp. 'asszonyember'. – Összetett szóként elhomályosult.

📖 Horger: MSzav. 125; TESz.; EWUng. • Vö. *ember, magyar, nő²*

nemere A: 1781 *Nemerének-is* (MNY. 66: 239) **J:** 'hideg, viharos keleti bukószél a Kárpátok délkeleti medencéjében | Wind vom (Berg) Nemere (Name eines kalten Fallwindes in Siebenbürgen)' – De vö. 1781 *Nemere fzelének* 'ua.' (MNY. 66: 239) (↑)

■ Birtokos jelzős szószerkezet önállósulásával keletkezett köznév. | ⊕ A *Nemere szele* (↑) szerkezetből keletkezett. Ez a szószerkezet az Erdélyben található *Nemere* hegy nevéből (1694: SzékOkl. 4: 333) és a $\rightarrow szél^2$ szó -e birtokos személyjeles alakjából jött létre. A *Nemere* helynév a rom. *Nemira* helynévből származik.

📖 MNY. 6: 418; TESz.; EWUng. • Vö. *szél²*

nemes A: 1135 *Nemusd* [szn.] (MNL (OL) Dl. 206809); [1230/] ? *Numus* [szn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 237); (†1135) [1249 k.] *Nemusd* [sz.] [szn.] (PRT. 8: 273); 1372 u./ *nemeffek* (JókK. 3); 1416 u./¹ *onéméffégén^c* [sz.] (BécsiK.); 1416 u./² *nemes* (MünchK. 20rb); 1495 e. *nomos* (GuaryK. 53) **J:** <FN> 1372 u./ 'a feudális társadalom kiváltságos osztályába tartozó személy, előkelő személy | Adeliger' # (JókK. 3) (↑) | <MN> **1.** 1372 u./ 'a nemességhez tartozó, vele kapcsolatos; előkelő | adelig, adels-; vornehm' # (JókK. 3) (JókK. 37); **2.** 1416 u./² 'értékes (kő, érc, bor stb.); kiváló | kostbar, edel (Stein, Metall, Wein usw.); vorzüglich' (MünchK. 20rb) (↑); **3.** 1490 k. 'tiszteletre méltó | ehrwürdig' (MKsz. 1881: 107); **4.** 1519 k. 'erkölcsileg magasrendű, emelkedett | edelmütig' # (DebrK. 3) **Sz:** ~**ség** 1416 u./ 'előkelőség | Vornehmheit' (MünchK. 20rb) (↑); 1508 *Nemeffeg* 'a nemesek | Adel (Stand)' (MNY. 9: 86)

■ Származékszó. | ⊕ A 'nemzetség' jelentésű →*nem*¹ szó -s melléknévképzős alakja. Keletkezése a magyar társadalmi viszonyok fejlődésével, ill. a törzsi és nemzetségi rendszer kialakulásával hozható összefüggésbe. – Az eredeti, melléknévi jelentése 'nemhez, nemzetséghez tartozó' lehetett. A melléknévi, ill. a főnévi jelentések jelentésszűküléssel alakultak ki. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *generosus* 'nemes, előkelő, elsőrangú': *genus* 'nemzedék, nemzetség, család'; gör. *εὐγενής* 'nemes, előkelő, elsőrangú': *γένος* 'nemzedék, nemzetség, család'; vö. még →*dzscentri*, stb. ⊕ A magyarázat, miszerint ez idegen mintára alkotott szóképzés lenne, kevésbé valószínű.

☞ TESz.; MNY. 71: 289; NytudÉrt. 92: 132; EWUng. • Vö. *nem*¹, *ős-*

német A: 1086 *Nemti* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1211 ? *Nimed* [szn.] (OkI Sz.); 1219/ *Nemeth* [HN.] (VárReg. 10.); 1237 *Nemty* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 37); 1246/ *Nympti* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 221); 1282 k. *Weznemut* [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *nemet* orzabeli [o: *orzagbeli*] (JókK. 123); 1553/ *Nómet* orfzagnac (Tinódi: Cronica A1b); 1583 *Nemot* (NytudÉrt. 40: 217); 1805 *némēt* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1086 'főleg a mai Németországban élő, az angol után a legelterjedtebb germán nyelvet beszélő nép tagja | Deutscher' # (Györffy: DHA. I: 252) (↑); **2.** 1841 'német dal; német tánc | deutsches Lied; deutscher Tanz' (NSz.) | <MN> 1372 u./ 'a németekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | deutsch' # (JókK. 123) (↑) **Sz:** ~**es** 1647 *németes* (Tolnai: Nyelvújítás 33) | ~**esít** 1801 *németesít* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Szln. *Nemec* 'német ember'; szlk. *Nemec* 'ua.'; or. *немец* 'ua.', (R.) 'idegen, külföldi'; stb. [eredeti jelentése valószínűleg 'idegen, külföldi', tkp. 'egyetlen érthető nyelvet sem beszélő ember' szláv **němъ* 'néma'; →*néma*]. ⊕ A jelentéséhez vö. →*barbár*. – Az átvétel idején a magyar hangrendszerben még nem volt meg a *c*, ezért hanghelyettesítéssel a *t* vette át a helyét. A *Nempti* szerű helynevek szó belseji *p*-jéhez vö. *kompló* (→*komló*).

☞ Kniezsa: SzIJs. 355; TESz.; EWUng. • Vö. *néma*

nemez A: 1395 k. *nemes*; *nemezt* [□] (BesztSzj. 576., 577.); 1510 *nemeez* (MargL. 96) **J:** **1.** 1395 k. 'gyapjúból, szőrből tömörítéssel készített kelme; ill. ennek egy darabja mint használati tárgy | Filz(stück)' (BesztSzj. 576., 577.) (↑); **2.** 1592 'nyereg alá való posztó, párna | Filzunterlage unter dem Sattel' (Cisio P1a)

■ Egy iráni nyelvből származó jövevényszó. | ⊖ Kperzsa *namad* 'durva kendő, posztó; szövet'; újperzsa *nāmād* 'posztó, nemez, durva anyag, szövet szőnyeg'; osz. *nymaet* 'posztó, nemez, filc'; stb. Vö. még óiráni *namatam* 'ua.' [indoiráni eredetű]. ⊗ Megfelelői: hindi *namada*; arab *nmṭ*; vog. (K.) *nēmēt*; oszjtj. *nāmāl*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó belseji *z* kialakulásához vö. →*búz*, →*íz* stb.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 290; Ligeti: TörK. 149; EWUng.

nemezis A: 1810 *Nemesisnek* (HazKülfTud. 1810. ápr. 10.: Toldalék/2); 1812/ *nemesisnek* (NSz.); 1862/ *nemezis* (NSz.) **J:** 'a sors igazságos büntetése, lesújtó végzet | die strafende Gerechtigkeit'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *Nemesis* 'a megtorlás istennője', (h.) *nemesis*: 'büntető igazságosság; felháborodás, megtorló harag, düh' [< gör. *νέμεσις* 'igazságtalanság miatt érzett felháborodás; az efféle felháborodás megszemélyesítője <a mitológiában>']. ⊗ Megfelelői: ném. *Nemesis*; fr. *Némésis*; stb.: 'büntető igazságosság'. ⊕ A szóvégi *i*-hez vö. →*április* stb. – A magyarban a mitológiai tulajdonnév is meghonosodott; vö. 1604 *Nemefis* [SZN.] (Szeneci Molnár: Dict. *Rhamnúsia* a.).

📖 TESz.; EWUng.

némíne → -nemű

nemtő A: 1585 *Nemtő* (Cal. 455) **J:** 'szellem; védőszellem | Geist; Schutzgeist'

■ Téves olvasat. | ⊕ A 'nemző, utódot létrehozó' jelentésű *nemző*-ből (< →*nemz*) keletkezett. Calepinus szótárában (az 1585. évi lyoni kiadásban) sajtóhibaként került bele a lat. *genius* 'védőszellem, nemző', (kés.) 'szellem, tehetség' magyar megfelelőjébe a *z* helyett egy *t*. A hibás alakot később más szótárak is átvették; vö. 1604 *Nemtő* (Szeneci Molnár: Dict. *Génus* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nemz*

nemulass A: 1848 *nemulass* (Életképek 1848. ápr. 16.: 508); 1853 *ne mulass* (NSz.); 1860 *nemulass* (NSz.) **J:** 'szidás v. rossz vége lesz vminek | Schelte, böses Ende'

■ Egy mondat főnevesülésével keletkezett szóösszetétel. | ⊕ A *ne mulass* szó szerkezetből keletkezett; a →*ne*² (→*nem*²) + a →*mulat* 'szórakozik; mulat' E/2. személyű felszólító módú alakjából jött létre; az alaktanához vö. →*haddelhadd*, →*légyott* stb. – Leginkább tréfás értelemben használatos.

📖 ÉrtSz.; MNy. 69: 322; EWUng. • Vö. *mulat*, *nem*²

-nemű

I. minden~ Δ A: 1372 u./ *menden nemew* (JókK. 101) **J:** 'mindenféle, sok minden | allerlei' | **némi~ Δ A:** 1372 u./ *Nemynemew* (JókK. 27) **J:** 'egy bizonyos | ein gewisser' | **semmi~ A:** 1470 *femi nemw* (SermDom. 2: 309) **J:** 'semmiféle, semmilyen | kein, keinerlei' | ILYENEK MÉG: **valami~** 'valaki, akárki | irgendeiner' (1508: NádK. 99); **azon~** 'azonos, ugyanolyan | homogen' (1808: Sándor I.: Toldalék)

II. mi~ Δ A: 1372 u./ *mynemewkewt* (JókK. 49) **J:** **1.** 1372 u./ 'milyen | was für ein (als Rel)' (JókK. 49) (†); **2.** 1416 u./¹ 'milyen?, miféle?, vmit illető, érintő | welcher Art?, wie beschaffen?' (BécsiK. 32)

III. két~ A: 1522 *Keth nemw* (KeszthK. 53) **J:** 'kétféle | zweiartig' | **sok~ Δ A:** 1604 *Soknemű* (Szeneci Molnár: Dict.) **J:** 'sokféle | vielartig' | **egy~ A:** 1645 *egy neműek* (NSz.) **J:** 'egyféle, azonos | gleichartig'

IV. paraszt~ † **A:** 1533 *parazth nemewknek* (NySz.) **J:** 'közönséges, durva, egyszerű | gemein, einfach' | **kecske~** † **A:** 1560 k. *kechke nemw* (GyöngySzt. 3777.) **J:** 'kecskeszerű, kecskeféle | ziegenartig' | **ruha~** **A:** 1802 *ruhanemüből* (NSz.) **J:** 'ruha, öltözet | Kleider' # | ILYENEK MÉG: **hím~** 'a hímnemhez tartozó (a nyelvészetben); a hímnemhez tartozó (nemileg) | männlich (Grammatik)' (1835: NSz.); **lég~** 'gáznemű | luftartig, gasförmig' (1858: NSz.); **nő~** 'nőnemhez, a női nemhez tartozó (a nyelvészetben; nemileg) | weiblich (Grammatik, Geschlecht)' (1865: Babos: KözhSzt. *feminini generis* a.)

V. fehér~ **A:** 1724 *fejérműk* (SzT.) **J:** 'alsónemű, fehér vászonból készült ruhanemű | Weißwaren' # – De vö. 1694 *Fejérmü* 'vászonból, lenből való | leinen' (MNY. 79: 125)

VI. asztal~ **A:** 1788 *asztal-némük* (NSz.) **J:** 'az asztalterítő(k), asztalfutó(k) és asztalkendő(k) összessége | Tischtuch und Servietten'

■ Összetélt utótag, származékszó. | ⊕ A 'nem, génusz; fajta' jelentésű →*nem*¹ szóból keletkezett -ű melléknévképzővel. Az 1–5. csoport összetételeiben az előtagban megnevezett személyek, ill. dolgok jellegét, minőségét, állapotát jelöli, míg a 6. csoportban a valamihez való tartozást. A 4–6. csoport tagjai egyben gyűjtőnevek is. A *fehérmű* szó arra utal, hogy bizonyos ruhadarabok fehér vagy fehérített lenvászonból készültek; vö. még →*fehér-*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ágy, ágynemű, asztal, egy, fehér, fehér-, kecske, két, mi², mind, né-, nem¹, paraszt, ruha, semmi, sok*

nemz **A:** 13. sz. második fele/ *Nemzetui* [sz.] (GyS.); 1416 u.¹ *nènz* (BécsiK. 194); 1805 *nèmz* (NSz.); 1837/ *nömzö* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 13. sz. második fele/ '⟨férfi, hím⟩ nemi aktus révén létrehoz (magzatot, utódot) | zeugen (Nachkommen)' (GyS.) (↑); 2. 1416 u.¹ 'eredményez, maga után von | ergeben' (BécsiK. 194) (↑) **Sz:** ~**et** 13. sz. második fele/ ? '⟨befejezett melléknévi igenév⟩ | (PartzPerf)' (GyS.) (↑); 13. sz. második fele/ ? 'nem, nemzetség, rokonság | Geschlecht, Sippe, Verwandtschaft' (GyS.) (↑); 1395 k. *nemfeth* 'ua.' (BesztSzj. 7.); 1416 u.¹ *nènzèt* 'tartós emberi közösség, amelyet a közös nyelv, a közös terület és a közös kultúra tart össze, nép; nácio | Volk; Nation' (BécsiK. 55) | ~**etség** 1395 k. *nemfeth fíg* (BesztSzj. 8.) | ~**és** 1416 u.¹ *nènzes* (BécsiK. 191) | ~**etes** 1600 *nemzetes* 'tekintetes (megszólításként) | wohlgeboren (als Anrede)' (LevT. 2: 142) | ~**eti** 1777 *nemzeti* (NéprNytud. 11: 55) | ~**etiség** 1792 *Nemzetiség* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Nemzet* a.); 1854/ 'nemzeti kisebbség | nationale Minderheit' (NSz.) | ~**edék** 1832 *nemzedék* (Sas 11: 54); 1834 *Nemzedék* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*nem*¹ szóból keletkezett -z igeképzővel; vö. *kínoz* (→*kín*), *magzik* (→*mag*) stb. Az eredeti jelentése 'nemet, nemzetséget létrehoz' lehetett. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *genere* '(utódot) nemz' : *gens* 'nem, ivar; sarj, ivadék' : *genus* 'nemzetség, törzs; fajta; nép'. A 13. sz. második fele *Nemzetui* (↑) származékszó -i (~ -ë) végződése E/3. személyű birtokos személyjel. A kontextusból valószínűsíthető, hogy a származékszó inkább 'nemzett' jelentésű befejezett melléknévi igenévként értelmezendő, mintsem 'nemzetség' jelentésű főnévként. ☞ A *nemzeti, nemzetiség, nemzedék* származékszavak a nyelvújítás korában keletkeztek.

📖 TESz.; MNY. 71: 288; Benkő: ÁrpSzöv. 130, 149; NévtÉ. 15: 76; EWUng. • Vö. *-beli, nem¹, nemtő, nemzetközi, szűz-*

nemzetbeli → *-beli*

nemzetközi **A:** 1854 *nemzetközi* (NSz.) **J:** 'több népet, nemzetet, államot érintő (dolog, jelenség stb.) | international' #

■ Tükörfordítás nemzetközi minták alapján, nemzetközi szó. | (≡) Ném. *international*; ang. *international*; fr. *international*; stb.: 'nemzetközi'. Az angolból terjedt el [eredetéhez vö. →*internacionális*]. (△) A magyarban: *nemzet* (→*nemz*) + az önállóan nem adatolt *közi* 'köztes, vmi között levő' (< →*köz* 'térköz') tagokból keletkezett. A nyelvújítás kori, *közi* utótagú további összetételekhez vö. *földközi* 'interkontinentális' (1791: Szily: NyÚSz.); *hegyközi* 'hegyek között fekvő' (1803: Szily: NyÚSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köz*, *nemz*

néni A: 1395 k. *neny* (BesztSzj. 21.); 1405 k. anad *vene* [ɔ: *nene*], [-e: birtokos személyjel] (SchlSzj. 207.); 1508 *nehet* (NádK. 459); 1518 k. *neenem* (SándK. 22); 1519 k. *nienmeinek* [ɔ: *nienneinek*] (DebrK. 186); 1566 *nyenimmel*, *nyenyéddel* (NySz.); 1820 *nénit* (NSz.); 1838 *Ninka* [sz.] (Tsz.); 1863 *nénő* (Krizsa [szerk.] Vadr. 38); NYJ. *nēna* (ÚMTsz.) J: 1. 1395 k. 'nagynéni; idősebb nőrokon | Tante; ältere Verwandte' (BesztSzj. 21.) (↑); 2. 1405 k. 'idősebb nőtestvér | ältere Schwester' (SchlSzj. 207.) (↑); 3. 1799 'öregasszony; (idősebb nő, asszony megszólításaként) | alte Frau; (als Anrede an eine (ältere) Frau)' # (NSz.)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (△) Valószínűleg játszi szóalkotással létrehozott összetett szó, amely szóismétléssel keletkezhetett a *né* szóból, amely a →*nő*² 'nőnemű személy' alakváltozata. Nem zárható ki azonban, hogy a *né* szó -e ~ -i kicsinyítő képzős vagy E/3. személyű birtokos személyjeles alakjából jött létre. Ebben az esetben a szó belseji *n* szervesen hang, esetleg névszóképző. A szó alaktanilag beilleszkedett a magyar rokonsági nevek rendszerébe. Az *n*-re végződő változatok a tévesen birtokos személyjelként értelmezett szóvégi *e* ~ *i* elhagyása révén keletkeztek. A *néne* és a *néni* alakváltozatok jelentésében részleges szóhasadás ment végbe. (⊙) Valószínűleg gyermeknyelvi szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nő*², *unoka*-

neon A: 1898 *neont* (PNapló 1898. jún. 27.: 3); 1900 *neont* (PallasLex. *Kripton* a.) J: 1. 1900 'a nemesgázok közé tartozó kémiai elem | Art Edelgas' (PallasLex. *Kripton* a.) (↑); 2. 1958 'az a fény, amelyet a neonnal töltött fénycső áraszt | Neonlicht' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Neon*; ang. *neon*; fr. *néon*; stb.: 'neon'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. [semleges nem] *νέον* 'új' alapján]. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A 2. jelentés önállósodás útján jött létre a jelentésű *neonfény* 'neoncsövek kibocsátotta fény' (1937: PHLex. 765).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *novella*

nép A: 1177/ Ascen *nepe* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 131); 1221 *Nepleguen* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206866); 13. sz. második fele/ *nepnech* (GyS.); 1303/ *popneypi* (Oklsz.); 1389 *Alonnype* (ArchÉrt. 101: 253); 1416 u.¹ *onépét* (BécsiK. 17) J: 1. 1177/ 'vmely helyhez, intézményhez, ritkán személyhez tartozó emberek közössége | zu einer Stätte, Institution, Person gehörige Gemeinschaft' (Györffy: ÁMTF. 2: 131) (↑); 2. 13. sz. második fele/ 'közös lakóhely, nyelv, eredet, kultúra által meghatározott közösség | Volk' # (GyS.) (↑); 3. [-*ek* többes szám] 1372 u./ 'emberek | Leute' (JókK. 57); 4. 1416 u.² 'tömeg, sokaság | Menge' # (MünchK. 15va); 5. 1517 '(társadalomban) alsóbb népréteg, különösen a parasztság | gemeines Volk, haupts. Bauernvolk' # (TörtTár 1890: 558); 6. 1536 'állatok csoportja | Tiergruppe' (Pesti: Fab. 16v.) Sz: ~**es** 1575 *népes* 'sűrűn lakott, nagyszámú, számos lakosú | (dicht) bevölkert, vielköpfig' (Heltai: Krón. 126) | ~**ség** 1626–1627 *népség* 'közös lakóhely, nyelv, eredet, kultúra által meghatározott közösség | Volk' (NySz.) | ~**esség** 1780 *népesség* 'lakosság, népesedés |

Einwohnerschaft, Population' (MNY. 7: 253) | ~**telen** 1786 *néptelenítik* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**ies** 1835 *népies* 'népi, a népire jellemző | volkstümlich' (Kunoss: Gyal. 79)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg összetett szó. | ⊕ A szó első tagja a *né* (a → *nő*² változata) lehet; a második tag talán a → *fiú* szó ősmagyar kori előzménye lehetett. Az összetett szó az ősmagyar korban keletkezhetett, a tagok között mellérendelő viszony lehetett. Eredeti, összefoglaló jelentése a férfiakból és nőkből álló közösségre utalhatott.

📖 TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fehér-, fiú, gyalog-, köz-, nő, szín*⁻¹, *túl-*

nerc A: 1334/ *Neech* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 365); 1395 k. *nerste* [? ɔ: *nerce*] [sz.] (Gl.); 1531 *nerch* (OkI Sz.); 1765 *nyerczet* (Nyr. 44: 127); 1767 *Nértz* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** 1. 1334/ 'nyérc, vidramenyét | Nerz (Mustela lutreola)' (Györffy: ÁMTF. 3: 365) (↑); 2. 1813 'nyércprém, nyércbunda | Nerzfell' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Ném. *Nerz*, (kor. úfn.) *nerz*, *norz*: 'menyétféle prémes állat' [< ukr. *норшья* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: holl. *neris*; f.-szorb *nórc*; stb.: 'ua.'. ⊕ Bár a német szó későbből adatolt, mint a magyar, a németből való származtatás biztosnak tűnik.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

nesz → *neszel*

nesze → *ne*¹

neszel A: 1548 *neszelic* (NySz.) **J:** 1. 1548 'figyel, fülel | beobachten' (NySz.) (↑); 2. [főleg *meg~*] 1860/ 'megjegyez, észrevesz, meghall | merken, wahrnehmen, hören' (NSz.); 3. [főleg *meg~*] 1887 'sejt | ahnen' (Nyr. 16: 474)

nesz A: 1608 *neszet* (MNY. 79: 246) **J:** 1. 1608 'hír, híresztelés | Gerücht' (MNY. 79: 246) (↑); 2. 1783 '(rendszerint kisebb) zaj, lárma | (leises) Geräusch' # (NSz.); 3. 1803 'ürügy, kifogás | Vorwand' (NySz.); 4. 1816 'ösztön | Instinkt' (NSz.) **Sz:** ~**telen** 1823 *nesztelen* (HébeZs. 299); 1834 *Nesztelen* (NSz.)

neszez A: 1710 *neszez* (Nyr. 72: 79) **J:** 1. 1710 'zajt üt, zajong | Geräusch machen' (Nyr. 72: 79) (↑); 2. 1772 'figyel, fülel | horchen' (NySz.); 3. 1888 'észrevesz | merken, wahrnehmen' (Nyr. 17: 287)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ A kiinduló elem a *nesz* lehetett; ebben az esetben az igék származékszavak. Lehetséges azonban az is, hogy egy igeő gyakorító képzős származékai és a *nesz* elvonással keletkezett. A *nesz* eredeti jelentése a 2. jelentés. A főnév 1. és 3. jelentése metonimikus. A 4. jelentés tudatos műszóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában. ⊖ Ugyanebből a többől: (R.) *neszhüdik* 'megtámad, nekiesik' (1647: Geleji Katona: Válts. 2: 41).

📖 TESz.; EWUng.

neszez → *neszel*

nettó A: 1799/ *netto* (NSz.); 1783 *nettó* (NSz.) **J:** <FN> 1799/ 'tisza bevétel | Reineinnahme' (NSz.) (↑) | <MN> [határozói értékben is] 1854 'tisza (bevétel, súly stb.) | rein (Einnahme, Gewicht usw.)' (Heckenast: IdSzT. 137)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *netto* 'világos, tiszta; levonások után, csomagolás nélkül' [< ol. *netto* 'ua.'; ez a lat. *nitidus* 'fénylő, ragyogó, csillogó' szóra megy vissza]. ⊗ Megfelelői: or. *hemmo*; szbhv. *neto*; stb.: 'nettó'.

📖 TESz.; EWUng.

név A: 1211 ? *Nuetlen* [sz.] [szN.] (OklSz.); 1214/ *Neuetlen* [sz.] [szN.] (VárReg. 309.); 13. sz. eleje/ [*ne*]we (KT.); 1372 u./ *new* [sz.] (JókK. 36); 1416 u.¹ *nèubè* (BécsiK. 283); 1565 *néuel* [?/] (NySz.); NYJ. *nev* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1214/ 'egyed megjelölésére használatos szó, tulajdonnév | Name' # (VárReg. 309.) (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'elnevezés, köznév | Benennung, Gattungsname' # (KT.); 3. 1416 u.¹ 'tisztesség, dicsőség; hírnév, vminek a (jó v. rossz) híre | Ehre, Ruhm; (guter od. schlechter) Ruf' (BécsiK. 283) (↑); 4. 1539 'névszó | Nomen' (CorpGr. 12); 5. 1565 'szó | Wort' (NySz.) (↑) **Sz:** **nevetlen** 1211 ? [szN.] (OklSz.) (↑); 1214/ [szN.] (VárReg. 309.) (↑) | **nevez** 13. sz. eleje/ [*ne*]uefteffel [sz.] 'nevén említ, hív | nennen' (KT.); 1866 'ua.' (Bánhidí: Sportny. 272) | **nevezhetetlen** 1372 u./ *neuezhettetlen* (JókK. 19) | **nevű** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ (JókK. 36) (↑) | **nevezet** 1416 u.¹ *ṛnèuèzètè* (BécsiK. 9) | **nevezetes** 1416 u.¹ *nèuèzètès* (BécsiK. 104) | **neves** 1527 *newes* (ÉrdyK. 516) | **nevező** 1539 *Neuezó* <FN> 'alanyeset | Nominativ' (CorpGr. 26); 1653 'a törtszám alsója | Nenner' (Szily: NyÚSz.) | **~telen** 1792 *névtelen* (Baróti Szabó: KisdédSz. *Nevezni* a.) | **~leges** 1848 *névleges* (Hetilap 1848. febr. 11.: 183); 1867 *névlegés* (CzF.) **R:** **~leg** 1833 *névleg* (Jelenkor 1833. nov. 2.: 704); 1863 *névleg* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.AK.) *näm*; osztj. (V.DN.O.) *nem*; zürj. (Sz.P.KP.) *ñim*; votj. (Sz.) *ñim*; cser. (KH.) *ləm*; md. (E.M.) *l'em*; finn *nimi*; lp. (norv.) *nåmmå*; – jur. *ñum?*, *ñim*; szelk. *nim*; kam. *nim*, *nəm*; stb.: 'név' [uráli **nime* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: juk. *niu*, *nim*; csukcs *ninn*; lat. *nomen*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szó belseji **m* kialakulásához vö. →*fű*¹, →*lé* stb. – A 4. jelentés a lat. *nomen* 'név; névszó' mintájára keletkezett. A további jelentések az eredeti 1. jelentésből, jelentésbővülés útján keletkeztek.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 291; IUSprK. 40; EWUng. • Vö. *fő*², *hason-*, *hír-*, *kereszt-*, *melléknév*, *név-*

név-

I. ~szó A: 1783 *névszó* (Nyr. 30: 424) **J:** 'a főnév, a főnévi igenév, a melléknév, a melléknévi igenév, a számnév és a névmás összessége, ill. vmelyike | Nomen' | **~más A:** 1794 *név-mások* (NSz.) **J:** 'olyan szófaj, ill. szó, amely vkire, vmire rámutat, vonatkoztat, határozatlanul v. kérdezve utal, s amely csak a használat alkalmával kap határozott tárgyi jelentést | Pronomen' – De vö. 1781 *Névmássa* 'ua.' (NSz.) | **~elő A:** 1843 *névelőt* (NSz.) **J:** 'a főnév határozott v. határozatlan voltát (némely nyelvben a nemét is) kifejező szó(faj) | Artikel' | ILYENEK MÉG: **~rag** 'névszórag | Nominalsuffix' (1835: NSz.); **~utó** 'névszók után álló, azokkal határozói szerepet betöltő viszonyzó | Postposition' (1843: Sebestyén: Névt. 9)

II. ~nap A: 1785 *név napokon* (NSz.) **J:** 'vki keresztnevének naptári ünnepe | Namenstag' – De vö. 1783 *neve napjára* 'ua.' (NSz.) | **~jegyzék A:** 1807 *névjegyzék* (Szily: NyÚSz. *név-* a.) **J:** 'névlista, névregiszter | Namesregister' | **~sor A:** 1828 *névsorát* (MKurir 1828. ápr. 8.: 221); 1832 *név sorból* (NSz.) **J:** 'ábécé szerinti névlista | Namenliste' | ILYENEK MÉG: **~rokon** 'vkivel azonos családnevű, de nem rokon személy | Namensvetter' (1808: Sándor I.: Toldalék); **~jegy** 'névkártya | Besuchskarte; Namenskarte' (1837/: NSz.)

III. ~érték A: 1833 *névérték* (Társalkodó 1833. ápr. 17.: 121); 1834 *Névérték* (NSz.) **J:** 'névleges érték | Nominalwert' | **~házasság A:** 1911 *névházasság* (Budapest 1911. okt. 4.: 14); 1958 *névházasság* (NSz.) **J:** 'látszatházasság, színlelt házasság | Scheinehe'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*név* szóval. | ⊕ A tükörfordítások német, ill. latin minta alapján keletkezett összetett szók; vö. lat. *pronomem* 'névmás'; ném. *Nennwort* 'névszó'; stb.; ném. *Namenstag* 'névnap', *Namensvetter* 'névrokon'; stb.; ném. *Nominalwert* 'névérték'. Az első csoportban az előtag a 'névszó' nyelvészeti jelentésre utal; a 2. csoportban az irodalmi nyelvhasználatnak megfelelő 'név' jelentésben szerepel. A *névérték*, ill. a magyarban analógiával keletkezett *névházasság* egy nem valódi, pusztán névleg létező kapcsolatra utalnak. – Utótagok a magyarban (a címszó nélkül): *jegyzék* (→*jegy*); *érték* (→*ér*¹); *házasság* (→*ház*). ☞ Nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz. *névmás* a.; EWUng. • Vö. *elő*¹, *ér*¹, *jegy*, *ház*, *más*, *nap*¹, *név*, *sor*¹, *szó*

nevel A: 1156 *Neuelen* [ɔ: *Neueleu*] [sz.] [HN.] (FNESz. *Méznevelő* a.); 1372 u./ meg *neueljuaala* (JókK. 71); 1416 u.¹ *neùèltèlèc* (BécsiK. 89); 1840 *Növelés* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1156 ? 'elkészít; érlel | bereiten; zur Reife bringen' (FNESz. *Méznevelő* a.) (↑), 1513 'ua.' (OkI Sz. *sör-nevelő* a.); 2. 1372 u./ 'gazdagít; gyarapít | bereichern; vermehren' (JókK. 71) (↑); 3. 1416 u.¹ 'táplál, növel, ápol, ellát, gondoz | nähren, pflegen, betreuen' (BécsiK. 89); 4. 1517 'növeszt; növel, gyarapít, sokasít | wachsen lassen; vergrößern, vermehren' (DomK. 30); 5. 1604 '(állatot) tenyészt | (Tier) züchten' # (Szenczi Molnár: Dict. *Proculátor* a.); 6. 1636 'fejlődését elősegítve gondoz, irányít; kiképez | erziehen; ausbilden' # (NySz.); 7. 1769 '(növényt) gondoz, termeszt | (Pflanzen) anbauen, aufziehen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1156 [HN.] (FNESz. *Méznevelő* a.) (↑); 1510 *neuelevye* 'dajka, ápoló(nő) | Amme, Nährerin, Pflegerin' (MargL. 212) | ~**kedik** 1551 fel *neuelkedéc* (NySz.) | ~**etlen** 1856 *neweethlen* 'ellátatlan, kiskorú | unversorgt, minderjährig' (Úriszék 218); 1808/ 'rosszul nevelt | ungezogen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *nev-* töből keletkezett (ez a →*nő*¹ 'növekedik, fejlődik') -l műveltetői igeképzővel; vö. *emel* (→*emik*), *termel* (→*terem*) stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésből fejlődtek ki jelentésbővüléssel.

📖 TESz.; MNy. 78: 181; EWUng. • Vö. *nő*¹

nevet <IGE> A: 1372 u./ meg *mewuetjkuala* (JókK. 57–58); 1416 u.¹ *mèuèt* (BécsiK. 270); 1518 k. *mjwjetnek* (SándK. 26); 1531 *newetthe* [sz.] (ÉrsK. 348); 1541 *móetstfek* [sz.] (Sylvester: ÚT. 2: 116); 1545 *mejetett* ... volna (NádLev. 74); 1591 *mété* [?/✂] (NSz.); NYJ. *nyövet* (ÚMTsz.) **J:** 'kacag | lachen' # **Sz:** ~**és** 1372 u./ *mewuetes* (JókK. 154) | ~**ség** 1372 u./ *mewuetsegre* (JókK. 125) | ~**kezik** 1416 u.¹ *mèuètkezockèl* 'nevetgél, kuncog, vihog | kichern' (BécsiK. 190) | **nevette** 1531 <HAT-I IGENÉV> (ÉrsK. 348) (↑) **R:** **nevetében** [teljes paradigmásort képez: ~*t-* + birtokos személyjel + *-ben*] 1604 *nevetünkbe* (Szenczi Molnár: Dict. *Gelasini* a.) | ~**hetnék** [főleg birtokos személyjellel] 1865/ *nevetethnékje* (NSz.)

nevet <FN> † A: 1495 e. *mouete* (GuaryK. 8); 1525 *meuettre* (VitkK. 34) **J:** 'nevetés, kacagás, hahotázás | Lachen, Gelächter'

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *mävā-nt-*, (AK.P.) *mävānt-* 'nevet', (T.) *müvā-l-*, (AK.) *mäväl-* 'nevetni kezd' [ugor **mökz-* vagy **möy3-*: 'nevet']. ⊕ A szó belseji hangkapcsolat változásához vö. →*ró*. A szócsalád alapja talán az ige lehetett, ám annak a főnévhez való alaktani és időrendi viszonyulása nem határozható meg pontosan. Az igevégződés -*t* mozzanatos képző. A főnév valószínűleg -*t* névszóképzővel jött létre, de a deverbális névszóképzéssel létrejött főnevesülés lehetőségét sem zárhatjuk ki. A *nevet* alak elhasonulással keletkezett.

néz **A:** 1372 u./ *neze* (JókK. 66); 1416 u./¹ *nézi* (BécsiK. 23); 1470 *nyžw* [sz.] (SermDom. 2: 567); 1493 k. *neez* (FestK. 108); 1569 *nežec* (ComBal. C3a); 1863 *Nözi* (Krizsa [szerk.] Vadr. 22) **J:** **1.** 1372 u./ 'látószervével figyel, szemlél; látását vmerre, vmire irányítja | (her-, hin)schauen' # (JókK. 66) (↑); **2.** 1372 u./ 'szemlélődik; elmerülve élvez vmit | Umschau halten; sich an einem Anblick weiden' (JókK. 25); **3.** 1416 u./¹ '(meg)vizsgál, (meg)figyel; megfontol | untersuchen, beobachten; erwägen' # (BécsiK. 270); **4.** 1416 u./¹ 'vkire bizakodva tekint; vkihez segítségért fordul | vertrauensvoll anblicken; jmdn um Hilfe bitten' (BécsiK. 256); **5.** 1416 u./¹ 'tétlenül nézve eltűr; tétlenül eltölt (időt) | untätig zusehen, untätig verstreichen lassen' (BécsiK. 269); **6.** 1416 u./¹ ? 'tekintettel van rá; törődik vele | auf jmdn od. etw Rücksicht nehmen; sich um jmdn od. etw kümmern' (BécsiK. 86), 1515 'ua.' (LevT. 2: 1); **7.** 1519 'vkit megillet, vkié lesz, vkire vár | jmdm zufallen, zukommen' (JordK. 77a); **8.** 1532 'vkit, vmit illet, vkire, vmire vonatkozik | betreffen, anbelangen' (TihK. 75); **9.** [*ki~ vkit*] 1556 '(barátságatlan nézésével) elriaszt, kiutasít | (mit dem Blick) hinausekeln' (NádLev. 16); **10.** [*ki~*] 1596 'látszik, megnyilvánul | sichtbar sein, sich offenbaren' (NySz.); **11.** 1704 u. 'szemlélődéssel, utánajárással keres, választ | suchen, wählen' # (TörtTár 1881: 160); **12.** [*el~*] 1752 'megbocsát, meg nem történtnek tekint | jmdm etw nachsehen' # (NSz.); **13.** 1757 'vmerre irányul, vmivel szembefordulva helyezkedik el | sich richten' (NSz.); **14.** 1771 '(a látható jelek alapján) hogyan gondol, vminek, vmilyennek tart, sejt | ansehen, für etw halten' # (NSz.); **15.** [*ki~*] 1787 'hogyan fest, vmilyennek látszik | irgendwie aussehen' # (NSz.); **16.** [*ki~ vmi*] 1859 'sejthető, ígérkezik | versprechen, erwarten lassen' (NSz.) **Sz:** ~**és** 1372 u./ *nezefer* (JókK. 155) | ~**ő** 1372 u./ *nezewk* <FOLY MN-I IGENÉV> (JókK. 80); 1405 k. *hugbaneze* 'vizsgáló, szemlélő | Beschauer, Zuschauer' (SchlSj. 65.); 1416 u./¹ 'látomást látó, jó | Hellscher' (BécsiK. 141); 1647 'az alkalom, amikor vmit szemügyre vesznek | Besichtigung (Anlaß)' (NySz. *léánynéző* a.); 1717 e./ 'a hely, ahonnan nézni lehet | Ort zum Ausschauhalten' (NySz. *kinéző* a.) | ~**elődik** 1792 *nézelődjem* (NSz.) | ~**et** 1793 *nézeteket* 'látvány | Sicht' (NSz.); 1821/ 'elgondolás, felfogás, vélemény | Anschauung, Meinung' (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *ñäwl-* 'láthatóvá válik, látható'; osztj. (DN.) *niw-* 'látható'; votj. (R.) *naal-* 'utánanéző, néz, szemlél'; md. (E.) *neje-*, (M.) *näje-* 'lát, megpillant'; finn *näke-* 'lát, észrevesz'; lp. (norv.) *niegâdi-* 'álmodik' [fgr. **näke-* 'lát, néz']. ⊕ A szó belseji finnugor mássalhangzó vokalizálódásához vö. →*nyúz*, →*szór* stb. A szóvég -z gyakorító képző; vö. →*hoz*, →*vonz* stb. A rövid magánhangzós változatok másodlagosak.

📖 FUF. 3: 110, 21: 36; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 162; EWUng. • Vö. *háztűznéző*, *ne*¹, *nézve*, *ni*

nézett → *nézve*

nézve **A:** 1561 fűzetefre *nezue* (MNY. 49: 463) **J:** **1.** 1561 'vmit illetően, vmire vonatkozólag | hinsichtlich' # (MNY. 49: 463) (↑); **2.** 1561 'vkinek a részére | für jmdn' (NytudÉrt. 40: 58); **3.** 1627 'vmilyen okból, vmi miatt | aus irgendeinem Grund' (Simonyi: Hat. 2: 248); **4.** 1695/ 'vmi végett, vmely célra | zu irgendeinem Zweck' (Simonyi: Hat. 2: 249)

nézvén Δ **A:** 1561 modgyara *nezuen* (MNY. 49: 463) **J:** 'vmire nézve | hinsichtlich'

nézett × **A:** 1582–1629 Kikre *nézet* (NySz.); 1834 *nézt* (Kassai: Gyökerésző 3: 442); NYJ. *nézet* (MTsz.) **J:** 'nézve | hinsichtlich'

néze × **A:** 1798 Természetére ... *néze* (NSz.); 1833 *néze* (NSz.); NYJ. *néze* (MTsz.) **J:** 'vmire néze | hinsichtlich'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, szófajváltás következményei. | ⊕ A szó a *néze* 'illet, érint, vonatkozik vmire' határozói igenevéből *-ve*, *-vén* képzővel, ill. befejezett melléknévi igenevéből *-t* képzővel keletkezett névutó. A határozói igenevéhez vö. 1372 u./ *nezuen* 'vmire néze' (JókK. 91); 1604 *Környűnéze* 'körűnézvé' (Szenczi Molnár: Dict.).

■ A **nézett** származékszó. | ⊕ A *nézett* a *néze* és a *nézvén* alakok mellett analógiás keletkezésű lehet.

■ A **néze** származékszó. | ⊕ A *néze* a *néze* szó *-st* módhatározóragos alakjából származik; vö. *fogvást* (→*fogva*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A határozói igenev névutóvá válása olyan szófüzésekben mehetett végbe, amelyekben a határozói igenev *-ra*, *-re*, *-t* ragokkal kapcsolódott a főnévhez.

📖 MNy. 49: 461; NytudÉrt. 40: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *néze*

nézvén → *néze*

néze → *néze*

ni **A:** 1548 *ne* (RMKT. 4: 127); 1583–1584 *ni* (MNy. 72: 314); 1604 *né* (Szenczi Molnár: Dict. *En* a.); 1863 *Né* (Kriza [szerk.] Vadr. 510) **J:** 'nézd csak!, odanézz! {felkiáltásként} | schau mal!, da schau her! {als Interj.}'

■ Belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | 1. Szórövidülés. | ⊕ A 'nézd, lásd' jelentésű *nézd* ~ *nízd* szóból, amely a →*néze* E/2. személyű felszólító módú alakjából jött létre; vö. →*ne*¹. 2. Onomatopoeitikus szó. | ⊕ A csodálkozás kifejezésére szolgáló onomatopoeitikus szó. Ebben az esetben a 'nézd csak' másodlagos jelentésként alakulhatott ki. A szó gyakran kettőzött alakban fordul elő, ilyenkor leginkább nyomatékosító szerepet tölt be; vö. *nene* (1794: NSz.); *nini* (1763: NSz.); (N.) *nënë* (MTsz.); stb.

📖 TESz.; MNy. 72: 314; EWUng. • Vö. *ne*¹, *néze*

nikkel **A:** 1815 *nickel* (Szökefalvi Nagy: KémEl. 17); 1873 *nikkel-* és kobaltérczetet (NSz.) **J:** 'ezüstfém színű, kemény, a levegőn nem oxidálódó fém | Nickel {Metall}'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Nickel*; ang. *nickel*; fr. *nikkel*; svéd *nickel*; stb.: 'nikkel{fém}'. A svédből terjedt el [tudatos szóalkotás a svéd *kopparnickel* 'arzenikumot és nikkelt tartalmazó érc' < ném. *Kupfernicket* 'vörös nikkelerc']. A német összetétel utótagjához vö. a 'gonosz kis manó, kobold' jelentésű *Nickel* szót, ezzel a névvel illették a bányászok az ércet, amikor nem lehetett belőle rezes nyerni. Hasonló jelentéstani fejlődéshez vö. →*kobalt*. ⊕ A magyarba leginkább a németből került. ⊖ Egyéb, régi megnevezése: *fattyúérc* tkp. 'korcs réz' (1784: Szökefalvi Nagy: KémEl. 17). – A (R.) *nikolum* 'ua.' (1795/: NSz.), *nikol* 'ua.' (1795 k.: NSz.), *nikoly* 'ua.' (1799: Szökefalvi Nagy: KémEl. 17) a lat. (ú.) *niccolum* 'nikkel(érc)' szóra mennek vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mikulás*

nikotin A: 1836 *nikotinnak* (Kémlő 1836. nov. 19.: 327); 1855 *nicotin* (NSz.); 1896 *Nikotin* (PallasLex.); 1906 *nikotín* (Simonyi: KMűsz.) **J:** 'a dohány levelében előforduló, erősen mérgező alkaloid | Nikotin'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Nikotin*; ang. *nicotine*; fr. *nicotine*; stb.: 'nikotin'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. (R.) *nicotiane* 'dohány' alapján, amelyhez a kémiai szaknyelvben gyakori *-ine* képző járul]. A szó végső soron Jean *Nicot* nevére megy vissza (1530–1600), aki az első dohánycserjét Európába hozta. ⊕△ A magyarba főleg a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng.

nimbusz A: 1807 *nimbust* (NSz.); 1847/ *nimbuszpalást*, *nimbusz* (NSz.) **J:** 1. 1807 'dicsfény, hírnév, tekintély | Nimbus' (NSz.) (↑); 2. 1894 'sötét esőfelhő | Gewitterwolke' (PallasLex. *Felhőalakok* a.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *nimbus* 'zápor(eső), felhőszakadás; fekete esőfelhő; az isteneket körülvevő ködtakaró', (e.) 'glória, fénykoszorú' [indoeurópai eredetű; vö. óind *nábhas-* 'köd, gőz, ég(bolt)'; óész. germ. *nifl* 'sötétség, köd'; ném. (ófn.) *nebul* 'köd'; stb.]. ⊕△ Megfelelői: ném. *Nimbus* 'glória; tekintély'; fr. *nimbe* 'fénykoszorú', *nimbus* 'esőfelhő'; stb. △ A korábbi változatok szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nebuló*

nimfa A: 1604 *Nympha* (Szenczi Molnár: Dict. *Clytia* a.); 1708 *Nimfának* (Pápai Páriz: Dict. *Cälypfo* a.); 1815/ *Nymphék* (NSz.); 1821 *Nimfa-sereg* (NSz.) **J:** 1. 1604 'vmely természeti erőt megszemélyesítő, kisebb jelentőségű istennő | weibliche Naturgottheit, Nymphe' (Szenczi Molnár: Dict. *Clytia* a.) (↑); 2. 1748 'könnyű erkölcsű nő | liederliches Weib' (NSz.); 3. 1818 'rovarok fejlődésének átmeneti állapota a lárva és a báb között | Zwischenstadium von Larve zur Puppe' (Márton J.: MNSz.–NMSz. 2: 294)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *nympha* 'természeti erőt megszemélyesítő istennő; leány, menyasszony; rovarok átmeneti alakja' [< gör. *Νύμφη, Νύμφα* 'vízi tündér', *νύμφη, νύμφα* 'meny, menyasszony']. ⊕△ Megfelelői: ném. *Nymphe* 'természeti erőt megszemélyesítő istennő; rovarok átmeneti állapota lárva és báb között'; fr. *nymphe* 'természeti erőt megszemélyesítő istennő'; stb. △ A szóvégi *e*-re végződő változatok német, ill. francia hatásra utalnak.

📖 TESz.; EWUng.

nincs A: 1372 u./ *nenczen, nynczen* (JókK. 46, 29); 1416 u.¹ *ninl* (BécsiK. 8); 1416 u.² *inl, inlèn* (MünchK. 28ra, 22va); 1470 *nicen* (SermDom. 2: 304); 1490 k. *nem cen* (NyK. 31: 226); 1541 *nincek* (KazK. 85); NYJ. *csincs* (ÚMTsz.) **J:** 'nem létezik | jmd/etw ist nicht, etw gibt es nicht' **Sz:** ~**telen** 1874 *nincstelenség* [sz.] (Nyr. 7: 520)

■ Összetett szó. | △ A →*nem*² + *s* ~ *ēs* (→*és*, →*is*) szavakból keletkezett, szervesen összetétellel. Az összetétel olyan mondatokban ment végbe, amelyekben a →*nem*² állítmányi értékű volt. Az utótag nyomatékosító szerepe elhomályosult, s az összetett szó tagadó igévé vált. Többes számú alakja eredetileg a *nincsek* (↑) volt. A *nincsen* elvonással keletkezett a másodlagos többes számú *nincsenek* alakból, amely a *nincs* E/3. személyű alakjából analogikusan jött létre a *-nek*-re végződő T/3. személyű igék hatására. A (N.) *csincs* (↑) változat hasonulás eredménye.

📖 MNy. 16: 72; Berrár: TörtMondt. 69; TESz.; NyK. 81: 239; EWUng. • Vö. *és, is, nem*²

nitrogén A: 1844 *nitrogen* (PestiH. 1844. dec. 19.: 863); 1865 *nitrogen* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *nitras* a.); 1896 *Nitrogén* (PallasLex.) **J:** 'a levegő 4/5-ét alkotó, színtelen, szagtalan gáznemű elem (N) | Stickstoff'

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Nitrogen* 'nitrogén' [< fr. *nitrogène* 'ua.', tudatos szóalkotás a lat. *nitrum* 'természetes szóda' alapján, amelyhez a kémiában gyakran használatos -*gen(e)* képző járult]. ⊗ Megfelelői: ang. *nitrogen*; ol. *nitrogeno*: 'nitrogén'. ⊕ A szóvéghez vö. →*hidrogén*, →*oxigén*. A magyarítási kísérlethez vö. *salétromító* 'ua.' (1815: Szőkefalvi Nagy: KémEl. 5), *légeny* 'ua.' (1843: Szily: NyÚSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gén*, *salétrom*

nívó A: 1808/ *niveauja* (NSz.); 1881 *nívóra* (NSz.); 1900/ *nívó* (NSz.) **J: 1.** 1808/ 'vízszint | Wasserspiegel bzw. dessen Stand' (NSz.) (↑); **2.** 1844 'színvonal | Rang, Niveau' (MNY. 66: 239)

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊖ Fr. *niveau* 'fok, szint; rang(hely); vízmérték'; – vö. még ném. *Niveau* 'vízszint; vízállás; műveltségi fok'. A franciában a lat. (k.) *libella* 'kis mérleg; vízállás; vízszintes felület' alapján jött létre. ⊗ Megfelelői: svéd *nivå*; szbhv. *nivo*; stb.: 'szint, színvonal'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *lira*²

no A: 1430 k. *nomar* (SchlGl. 2235.); 1476 k. *Nwazert* (SzabV.); 1527 *Noh* (ÉrdyK. 339); 1552 *Nó* (Heltai: Dial. D3b); 1793 *Na* (NSz.) **J:** 'felkiáltás | <Interj.>'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Eredeti funkciói a felszólítás, bátorítás, belenyugvás, unszolás, ráhagyás, megkönnyebbülés, kérdés, kérés bevezetése. Később (kontextustól függően) az eredeti funkciókhoz társult a csodálkozás, harag, dicséret, fenyegetés stb. A *na* alakváltozat – amely ma már legalább annyira elterjedt, mint a *no* – csak később és lassan került előtérbe. – A nagyobb nyomatékosítás kedvéért gyakran kettőzött alakban fordul elő; vö. *noh*, *noh* 'szerepük főleg figyelmeztető v. rendreutasító' (1659: NySz.); *nono* 'ua.' (1805: NSz.); *nana* 'ua.' (1863: NSz.). ⊕⇒ Talán részben a magyarból: szbhv. *no*; szlk. *no*; stb.: 'indulatszó'.

📖 SzabV. 131; TESz.; EWUng. • Vö. *nahát*, *ne*¹, *nógat*, *noha*, *nos*, *nosza*

nódít → *nógat*

nódul → *nógat*

nógat A: 1476 k. hozza *nugatta* (SzabV.); 1535 k. *Nogatta* wona (Zay: Lánd. 49.); 1574 *nógat* (Heltai: Canc. 6: Dii); 1692 *nyogattya* [*t-j*] (NySz.); 1804/ *Nóggatván* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1476 k. 'cselekvésre ösztönöz, biztat | antreiben, zureden' # (SzabV.) (↑); **2.** 1585 'ingat, csóvál <fejet> | schütteln <Kopf>' (NSz.)

nódít Δ A: 1550 k./ *noditta* (NySz.); 1575 neki *nódittya* [*t-j*] (Heltai: Krón. 85b) **J: 1.** 1550 k./ 'gyorsabb haladásra biztat | antreiben, anpeitschen' (NySz.) (↑); **2.** 1553/ 'ráuszít, nekiindít

⟨sereget⟩ | auf jmdn hetzen, loslassen ⟨Heer⟩' (Tinódi: Cronica Z3b); **3.** 1575 'cselekvésre buzdít, serkent | antreiben, zureden' (NySz.)

nódul Δ **A:** 1787 *nódulni* [sz.] (NSz.) **J:** 'mozgásba jön, lendül | in Bewegung kommen, sich schwingen'

■ Származékszavak. | ⊕ A →no szóból gyakorító, mozzanatos-műveltető és mozzanatos-visszaható igeképzővel keletkeztek. Az első szótag szó belseji *o* > *ó* hangzónyúlása a hangsúly hatására ment végbe. A jelentés kialakulásához vö. →noszogat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *no*

noha **A:** 1518 k. *noha* (SándK. 15) **J:** 'habár, jóllehet, ugyan | obwohl, zwar' #

■ Összetett szó. | ⊕ A →no + →ha¹ összetételi tagokból keletkezett, szeretlen összetétellel. Összetett mondatokban keletkezett a mondatathár eltolódásával. Összeforrása akkor mehetett végbe, amikor a →ha¹ szó megengedő mellékmondatot vezetett be. Az előtagnak nyomatékosító funkciója van. Hasonló fejlődésre vö. lat. *etsi* 'bár, habár' [< lat. *et* 'és' + *si* 'ha']].

📖 TESz. *noha*¹ a.; TNyt. 2/1: 790; EWUng. • Vö. *ha*¹, *no*

nokedli **A:** 1872 *nokkedli* (Bolond Miska 1872. dec. 22.: 206); 1874 *Nyugli* (Nyr. 3: 183); 1887 *nokelli* (Nyr. 16: 255); 1937 *nokkerli* (Dengl: Nyelvhely.); 1957 *nokedli* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *nokelli* (UMTsz.) **J:** **1.** 1872 'kicsi, apró dolog | kleines, winziges Ding'; **2.** 1874 'galuska | gekochte Mehl- od. Griesklößchen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (baj.-osztr.) *nockəl, nockerl*: 'kis gombóc, galuska' [< ném. (f.-ném.) *nock* 'tömör, rögös szikla, sziklatömb']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *nokla* 'krumplis tészta; nudli'. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak. – A *nyugli* alakváltozat a →nudli-ra visszamenő *nugli* változat hatására keletkezhetett. A *li* végződéshez vö. →hecsedli, →nudli stb.; a szó eleji *n* > *ny* palatalizációhoz vö. →nyápic, →nyoszolya stb.

📖 TESz.; EWUng.

nomád **A:** 1801 *nomádos* [sz.] (NSz.); 1817 *Nomades* [□] (NSz.) **J:** <MN> 1801 ? 'vándorló életmódot folytató | nach Nomadenart lebend; nomadenhaft' (NSz.) (↑), 1835 'ua.' (Tzs. *Nomadisch* a.) | <FN> 1835 'vmely pásztor-, vándornéphez tartozó személy | Nomade' (Tzs. *Nomadisch* a.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Nomade*; ang. *nomad*; fr. *nomade*; stb.: 'nomád'. Vö. még lat. *nomades* [többes szám] 'nomádok' [< gör. *νομάς, νομάδες* [többes szám] 'nyájjal vándorló']. ⇒⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ A *nomades* változat feltehetőleg a latin többes szám hatására keletkezett (↑).

📖 TESz.; EWUng.

norma **A:** 1708 *normát* (MNY. 89: 256) **J:** **1.** 1708 'szabály; előírás; átlagos méret, mérték, átlag(érték) | Regel, Vorschrift; Mittelmaß, (normativer) Durchschnitt' # (MNY. 89: 256) (↑); **2.** 1789/ 'elemi iskola; mintaiskola | Elementarschule, Volksschule; Musterschule' (NSz.); **3.** 1883 'megrövidített könyvcím a nyomdai ív első oldalának alsó részén | Norm ⟨Bogensignatur in Büchern⟩' (MagyLex. 13: 9); **4.** 1947 'vmely munka(folyamat v. művelet) elvégzésére megszabott idő- v. teljesítménymennyiség | Arbeitsnorm, Leistungsnorm usw.' (NSz.)

normális **A:** 1786 *Normális* (NSz.) **J:** 1. 1786 'általános v. elemi (iskola) | Elementar-, Normal- (Schule)' (NSz.) (↑); 2. 1813/ 'szabályszerű; szokásos | regelmäßig, üblich' # (NSz.); 3. 1877 'merőleges | senkrecht' (Keresztesi: Mat. 138); 4. 1900 'épeszű | geistig gesund' # (Tolnai: MagySz. *Norma* a.)

normál **A:** 1816 *normal* (Hübner: Lex. 476); 1848 *normal* (NSz.); 1867 *normálba* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1848 'általános v. elemi (iskola) | Elementar-, Normal- (Schule)' (NSz.) (↑); 2. 1854 'szabályszerű, szabályos | regelmäßig' (Heckenast: IdSzT.) | <FN> 1867 'általános v. elemi (iskola) | Normalschule, Volksschule' (MagyLex. 13: 9)

normatív **A:** 1841 *normativakarat* (Athenaeum 1841. márc. 30.: 605); 1896 *normatív* (PallasLex. *Norma* a.); 1948 *normatív* (RákFLev.) **J:** 'irányadó; kötelező | maßgebend; verbindlich'

normalizál **A:** 1864 *normalizálódik* [sz.] (OrvH. 1864. aug. 21.: 562); 1953 *normalizál* (Ország: MAngSz.) **J:** 1. 1864 'működést helyreállít | (sich) normalisieren', 1953 'szabványosít | normalisieren' (Ország: MAngSz.) (↑); 2. 1957 'szabályoz | regeln' (Bakos F.: IdSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **norma**, **normális** latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *norma* 'szögmérték, zsinórmérték; irányvonal, szabály' [tisztázatlan eredetű] | lat. *normalis* 'szögmérték szerinti, méretben megfelelő', (h.) *schola normalis* 'elemi iskola', *virgula normalis* 'merőleges voanl'. ⊗ Megfelelői: ném. *Norm* 'szabály, norma; ívjelzőszám, szignatúra <nyomdai>'; fr. *norme* 'szabály, norma'; stb. – A *normális* megfelelőihez vö. *normál* (↓). ⊕ A szövegi *s*-hez a magyarban vö. →*brutális* stb.

■ A **normál**, **normatív**, **normalizál** nemzetközi szók. | ⊕ Vö. ném. *normal*; ang. *normal*; fr. *normal*; stb.: 'normális, szabályos' | ném. *normativ*; ang. *normative*; fr. *normatif*; stb.: 'normatív, irányadó' | ném. *normalisieren*; ang. *normalize*; fr. *normaliser*; stb.: 'normalizál'. ⊕⊕ A magyarba elsősorban a németből került. ⊖ Idetartoznak: *normativum* 'szabály, norma' (1788/: NSz.); *normativa* 'ua.' (1868: NSz.); mindkettő a lat. (h.) *normativum* 'ua.', *normativa* 'ua.' összetételi tagokból jött létre; vö. még lat. (h.) *normativus*, *-a*, *-um* 'irányadó, útmutató, mérvadó'.

📖 TESz.; EWUng.

normál → *norma*

normális → *norma*

normalizál → *norma*

normann **A:** 1559 *Normanofokra* (Székely I.: Krón. 116b); 1602/ *northmanokat*, *northmanusok* (MNY. 79: 511); 1757 *Normannusoktól* (MNY. 74: 511); 1828 *Normannok* (NSz.) **J:** <FN> 1559 'a svédek, dánok, norvégok elődje, viking | Normanne' (Székely I.: Krón. 116b) (↑) | <MN> 1778/ 'a normannokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | normannisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (k.h.) *Normanni* [többes szám], *Normannus* 'normann <fn>'. Forrása: óész. germ. *norðmaðr* 'ua.', tkp. 'északi ember'. ⊗ Megfelelői: ném. *Normanne*; fr. *Normand*; stb.: 'normann <fn>'. ⊕ A *normann* alakhoz vö. →*dán*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *norvég*, *zsákmány*

normatív → *norma*

norvég **A:** 1757 *Norwegusok* (MNy. 74: 511); 1795 *Norvégus* (NSz.); 1802 *Norvég* (NSz.)
J: <FN> 1757 'Norvégiában élő, germán népcsoportoz tartozó ember | Norweger' # (MNy. 74: 511) (↑) | <MN> 1802 'Norvégiával v. a norvégokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | norwegisch' # (NSz.) (↑)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Elvonás. | ⊕ Belső keletkezésű, elvonással keletkezett a *Norvégia* helynévből (1604 *Norvegia fziget*: (Szenczi Molnár: Dict. *Scandia* a.)) [< lat. (k.) *Norvegia* [HN.] 'Norvégia' < óész. germ. *Norwegr* [HN.] 'ua.', tkp. 'északi út, irány']. **2.** Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Norweger* 'norvég ember' [a ném. *Norwegen* [HN.] alapján].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A *norvég* alakhoz vö. →*baskír*, →*cseremisiz* stb. – Az *us* végű változatok latinositás eredményei.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *normann*

nos **A:** 1793 *nós* (NSz.) **J:** '⟨isz⟩; szóval, tehát | nun, also, los ⟨Interj.⟩'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*no* + *s* (→*és*) kapcsolatából, szervesen összetétellel jött létre. Mondathatár-eltolódással keletkezett olyan mondat szerkezetekben, amelyekben a →*no* indulatszó egy *s* kötőszóval kezdődő kérdőmondatot előzött meg. Eredetileg kérdőmondatok bevezetésére szolgált; valószínűleg ebből alakult ki biztatást, beleegyezést, következtetést stb. kifejező indulatszói szerepe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *és*, *no*

nosza × **A:** 1515 k. *Nozza* (AporK. 215); 1531 *Noza* (ÉrsK. 481); 1558 *Nasza* (MNy. 69: 146); 1595 *Nofzè* (Ver. 120.); 1838 *Noszi* (Tsz.); NYJ. *nosz*, *noszè* (MTsz.) **J:** '⟨isz⟩ | nun, na also, wohlan ⟨ermunternd, zuredend⟩'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*no* + az önálló szóként nem adatolt *-sza* nyomatékosító elemből áll; vö. *hajsza* (→*hajsz*). Ez az elem többnyire igealakokhoz járul; vö. *hallgassza* 'hallgass csak, figyelmesen!' (1508: NádK. 323) (a →*hallgat* + *-sza* E/2. felszólító módja); (N.) *adjuksza* (Szily-Eml. 24) (az →*ad* + *-sza* felszólító módú, T/1. alakja) stb. A nyomatékosító elem *-sze* változatához vö. *nesze* (→*ne*¹).

📖 Szily-Eml. 23; TESz.; Kelemen J.: Monds. 649; EWUng. • Vö. *hajsz*, *hocca*, *ne*¹, *no*, *noszogat*

noszít → *noszogat*

noszogat **A:** 1615 *noszogat* (NySz.); 1796 *noszogatások* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1615 'buzdít, nógat, unszol | ermuntern, antreiben' # (NySz.) (↑); **2.** 1817 'zaklat, háborgat | stören, belästigen' (NSz.)

noszít Δ **A:** 1708 *nofzítani* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Hortor* a.); 1855–1860 *nyuszít* (MNy. 38: 310) **J:** **1.** 1708 'ingerel, uszít | anreizen, hetzen' (Pápai Páriz: Dict. *Hortor* a.) (↑); **2.** 1784 'nógat, biztat | antreiben, drängen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 60)

noszol × **A:** 1742/ *noszolták* (NSz.); 1872 *Nyoszol* (Nyr. 1: 280) **J:** 'sürget, biztat | antreiben, drängen'

noszogtat × **A:** 1881 *noszogtatást* [sz.] (NéptanítókL. 1881. júl. 2.: 244); 1885 *noszogtat* (Nyr. 14: 524); NYJ. *nyoszoktat* (ÚMTsz.) **J:** 'nógat, serkent | antreiben, aneifern'

■ Származékszó. | ⊕ A → *nosza* szóból keletkezett különböző gyakorító, ill. műveltető képzőkkel; az alaktanhoz és jelentéstanhoz vö. → *hajsz*, → *nógat* stb.; vö. még → *unszol*, → *uszít* stb. – Az alapszó 'hajt, buzdít, serkent' jelentésű népnyelvi *noszokol*, *noszigál*, *noszongat* stb. alakjai eltérő képzésmóddal jöttek létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nosza*

noszogtat → *noszogat*

noszol → *noszogat*

nóta **A:** 1519 *notan* (LányiK. 47); 1590 *nótáia* (KárBibl. 2: 139b) **J:** **1.** 1519 'dallam; hangjegy | Melodie; Tonzeichen' (LányiK. 47) (↑); **2.** 1560 k. 'hangsúly, hanglejtés | Betonung, Tonfall' (GyöngySzt. 163.); **3.** 1565 'szégyenfolt, vétség; büntett vádja | Schandmal, Verstoß; Bezeichnung eines Verbrechens' (MNy. 89: 381); **4.** 1568 'dal | Lied' # (NySz.); **5.** 1577 'szám(jegy) | Ziffer' (Aritm. A1b); **6.** 1584 'játék (hangszere) | Spiel (auf einem Musikinstrument)' (NySz.); **7.** 1585 'írásjel, betű | Schriftzeichen' (Cal. 221); **8.** 1704 'jegyzék, lista | Liste, Verzeichnis' (RákFLv. 1: 322) **Sz:** ~**zik** 1653 *nótázzon* [z-j] (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *nota* 'ismertetőjegy, ismertetőjel; megjegyzés, jegyzet; szégyenfolt', (k.) 'hangjegy', (h.) *nota infidelitatis* 'felségsértés; felségsértési per' [< lat. *noscere* 'ismer'; vö. még lat. *notare* 'megjelöl, megbélyegez']. ⊗ Megfelelői: ném. *Note*; fr. *note*; stb.: 'jegyzet; megjegyzés; érdemjegy; hangjegy'. ⊕ Az ó már a latinban hosszú volt. A 2., 4. és 6. jelentés metonimikusan keletkezett az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés a bűnözők megbélyegzésének egykori gyakorlatára utal. – Az 5. és 7. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fél-*, *inkognitó*, *kunaszt*, *nótafa*, *nótárius*, *notesz*, *notórius*

nótafa **A:** 1857 *nótafája* (Hölgyfutár 1857. nov. 17.: 1147); 1891 *nótafa* (NSz.) **J:** 'sok nótát, dalt ismerő, kitaláló személy | Liederkenner, Liederdichter'

■ Összetett szó. | ⊕ A → *nóta* + → *fa* szavak összetétele, birtokos jelzős, jelöletlen vagy jelzős alárendeléssel jött létre. Metaforikusan keletkezett, és arra utalhat, hogy a sok nótát ismerő ember a bőséges gyümölcsöt hozó fához hasonlatos. ⊖ Ugyanezekből az összetételi tagokból, de eltérő szemlélet alapján keletkezett a *nótafa* 'hegedű' (1791: NSz.). Ebben az összetételben a második tag, a → *fa* 'hegedű' (1548: RMKT. 3: 268) jelentése metonimikus. ⊕ Néprajzi műszó.

📖 Ethn. 41: 114; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *nóta*

nótárius Δ **A:** 1372 u./ *notariufnac* (JókK. 158); [1535] *Notariosnak* (KL. 138.); 1585 *Notárius* (Cal. 462); 1632 *notárustúl* (MonTME. 1: 30); 1708 *Nótárius* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 'írnok, jegyző; tisztviselő | Gemeindeschreiber; Würdenträger'

■ Latin jövevényyszó. | ⊕ Lat. *notarius* 'írnok, íródeák, titkár' [< lat. *nota* 'ismertetőjegy, ismertetőjel; írásjegy, betű; jegyzet'; stb.; vö. →*nóta*]. ⊗ Megfelelői: ném. *Notar*; fr. *notaire*; stb.: 'közjegyző'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A szóvég váltakozásához vö. *patikáros* (→*patika*) stb. ⊕⇒ A magyarból: rom. (N.) *notárăș*; szbhv. *notarijuș* 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nóta*

notesz A: 1873 *notes-eiket* (NSz.); 1896 *noteszekben* (NSz.) **J:** 'jegyzetfüzet | Notizheft'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ang. *notes* [többes szám] 'jel, jelzés, jelölés; feljegyzés'; fr. *notes* [többes szám] 'ua.'; ol. (N.) *notes* 'jegyzetfüzet, notesz'; szbhv. *notes* 'ua.'; cseh *notes* 'ua.'; stb. A szó földrajzi elterjedtsége (főleg az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén) arra utal, hogy ausztriai német közvetítéssel került át, noha Ausztriából hasonló alakú szó nem adatolt; de vö. ném. *Notiz* 'feljegyzés'. Ez a feltételezett német szó félreolvasással keletkezhetett a jegyzetfüzetekre rányomtatott fr. *notes* 'feljegyzés' többes számú *note* alakjából.

📖 TESz.; Hadrovics: UEISk. 378; EWUng. • Vö. *nóta*

nótin × **A:** 1648 *Nothin* (Bakos F.: REI. 240); 1648 *motinokat* (Makkai: RákGy. 636); 1690 *Notén, Nótin* (NyIrK. 10: 100); NYJ. *natyina* (NyIrK. 6: 283) **J:** [jelzői értékben is] 'fiatal juh (többnyire nőstény) | junges Schaf (meistens Wiebchen)'

■ Román jövevényyszó. | ⊕ Rom. *noáten, noátenă* [hímnem], *noátin, noátină* [nőnem], (N.) *nótin, nótină* [nőnem] 'fiatal juh, bárány', (R.) 'egyéves juh' [lat. *annotinus* 'tavalyi']. ⊕ A szó eleji *m*-es változat elhasonulással keletkezett.

📖 NyIrK. 4: 132; TESz.; EWUng.

notórius A: 1585 *notórius* [✍] (MNY. 75: 509); 1791 *notoriussággal* [sz.] (NSz.); 1891 *notorikus* (Füredi: IdSz.); 1912 *notórikus* (MNY. 8: 137) **J:** **1.** 1585 'súlyos büntettet elkövető; felségsértéssel, hazaárulással vádolt | eines schweren Verbrechens schuldig; des Hochverrats bezichtigt' (MNY. 75: 509) (↑); **2.** 1791 'ismert; hírhedt | bekannt; berüchtigt' (NSz.) (↑); **3.** 1870 'javíthatatlan | unverbesserlich' (NSz.)

■ Latin jövevényyszó. | ⊕ Lat. *notorius* 'közhírré tevő', (h.) 'ismert; hírhedt' [lat. *nota* 'ismertetőjegy, ismertetőjel' (→*nóta*)]. ⊗ Megfelelői: ném. *notorisch* '(köz)ismert; hírhedt'; fr. *notoire* 'ismert'; stb. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*április* stb. A *notórikus* változat szóvége valószínűleg téves latinositás következménye; vö. *illuzórikus* (→*illúzió*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nóta*

nova A: 1935 *nohából* (ÚMTsz. *noah* a.); 1941 *Noah, Noe, Nova* (ÚILex. *Noah* a.); 1963 *Noé* (KertLex.); NYJ. *noa* (OrmSz.) **J:** **1.** 1935 'egy fajta bor | Art Wein' (ÚMTsz. *noah* a.) (↑); **2.** 1941 'egy fajta direkt termő (szőlő) | Art Direktträger (Weinrebe)' (ÚILex. *Noah* a.) (↑) – De vö. 1893 ? *Noe-szöllője* 'egy fajta direkt termő (szőlő) | Art Direktträger (Weinrebe)' (MTsz.)

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | ⊕ A *Noa-szöllő(je)* ~ *Noé-szöllő(je)* 'Noé szöllője' (↑) szószerkezetből jött létre. Francia mintára alkotott tükörfordítás; vö. fr. (*vigne de*) *noah* 'egy fajta bornak való szőlő', tkp. 'Noé szőlője' [a bibliai *Noah* ~ *Noé* személynévre megy vissza]. – Az eredeti változat *noah* lehetett. A *noha, nova* változatok hiátustöltéssel keletkeztek.

📖 TESz. *noah* a.; EWUng. • Vö. *szőlő*

novella **A:** 1632/ *novellákban* (MNY. 84: 251) **J:** **1.** 1632/ 'újdonság; újság, hírlap | Neuigkeiten (auch als etw zum Lesen); Zeitung' (MNY. 84: 251) (↑); **2.** 1752 'kiegészítő törvény | Nachtragsgesetz' (NSz.); **3.** 1824 '(rövid) elbeszélés (mint irodalmi műfaj) | (kürzere) Erzählung' # (NSz.)

novellista **A:** 1787 *Novellistáról* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'újságíró | Zeitungsschreiber' (NSz.) (↑); **2.** 1842 'elbeszélésíró, novellaíró | Novellist' (NSz.)

novellisztikus **A:** 1869 *novellisztikus* (FővL. 1869. júl. 18.: 647); 1881 *novellisztikus* (NSz.) **J:** 'novellaszerű | novellistisch'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **novella** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *novella* (*lex, constitutio*) 'törvénykiegészítés v. -módosítás', (k.) *novella* 'újság, újdonság, hír'; lat. *novellus* 'friss, új, fiatal' [< lat. *novus* 'új']. ⊗ Megfelelői: ném. *Novelle* 'elbeszélés; kiegészítő törvény'; ol. *novella* 'elbeszélés; újság, hírlap'; stb. Epikai műfaj megnevezésére elsőként az olaszban használták.

■ A **novellista**, **novellisztikus** nemzetközi szók. | ⊕ Vö. ném. *Novellist* 'elbeszélésíró, novellaíró'; ang. *novelist* 'regényíró; követ, hírnök'; ol. *novellista* 'novellista'; stb. | ném. *novellistisch* 'novellaszerű'; ang. *novelistic* 'regényszerű'; cseh *novelistický* 'novellisztikus'; stb. Legkorábbi adatolása az angolból való. ⇒ A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *neon, renovál*

novellista → *novella*

novellisztikus → *novella*

november **A:** 1416 u.² *Nouember* (MünchK. 6r) **J:** 'az év 11., az ősz utolsó hónapja | November' #

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (*mensis*) *November* 'november' [< lat. *novem* 'kilenc']. Eredetileg a márciussal kezdődő év 9. hónapját jelölte, ehhez vö. → *szeptember*, → *október*, → *december*. ⊗ Megfelelői: ném. *November*; fr. *novembre*; stb.: 'november'. ~ Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *Szent András hava* (1506: WinklK. 9v); *borlátogató hó* (1539: CorpGr. 17); *őszutó* tkp. 'késő ősz', *szélhó* tkp. 'szeles hónap', *végelődő* tkp. 'utolsó előtti hónap' (1810 k.: MNY. 61: 107).

📖 TESz.; EWUng.

nő¹ [2/1] **A:** 1372 u./ *newnekuala* (JókK. 145); 1416 u.¹ *felnèue* (BécsiK. 244); 1456 k. *felneth* [sz.] (SermDom. 1: 340); 1527 *newltek* ffe [nól □] (ÉrdyK. 27); 1559 ki ... *nőini* [sz.] (Székely I.: Krón. 26a); 1575 fel *nyőne* (Heltai: Krón. 94b); 1575 fel *nyéne* (Heltai: Krón. 94v); 1646 *növní* [sz.] (NySz.); 1664 *nöll* [□] (Lippay: PosoniK. 1: 88); 1741 ki *nyülsz* [nyül □] (Ethn. 96: 38); NYJ. *nyőn, nyűn* (Nyatl.) **J:** **1.** 1372 u./ 'nagyobbá v. magasabbá válik, kifejlődik; jelentősebbé válik | wachsen, sich entwickeln; wichtiger werden' # (JókK. 145) (↑); **2.** [*vmihez* ~, *vmivel* össze~, *vmire rá*~] 1604 'úgy fejlődik, hogy vmivel egységgé válik | anwachsen, ver-, zusammenwachsen' # (Szenczi Molnár: Dict. *Concréscó* a.) **Sz:** **növekedik, növekszik** 1416 u.¹ *nèuèkedic* (BécsiK. 195); 1836 *növekszett* (NSz.) | **növendék** 1562 *neuendec* <MN> 'fiatal,

növőben levő | jung, sich in Entwicklung befindend' (NySz.); 1590 'gondozott (gyermek), követő, tanítvány | Pflingling, Anhänger' (MNY. 75: 509); 1667 'facsemete | Pflanzling' (NySz.) | **növedék** 1762 *nevedéken* [sz.] (NSz.) | **növeszt** 1790 *növeszt* (NSz.) | **növel** 1808 *Növelni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *nevel* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szó valószínűleg a magyar szókészlet ősi rétegéhez tartozik. A tőváltozatok részben egy eredeti szóvégi β meglétével, részben pedig különböző fonetikai, ill. analógiás változásokkal magyarázhatók; vö. még →fő¹, →lő stb. A *növendék* származékszó kialakulására vö. →ajándék, →lependék stb. ⊖ Idetartozik: *nőttön-nő* 'folyvást nő' (1794: MNY. 74: 29); a →nő¹ szóból -t befejezett melléknévi igenévképzővel és a →nő¹ szóból -n módhatározóraggal alkotott ikerszó, összetett szó.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 125, 126; EWUng. • Vö. *nevel*, *növény*

nő² [6] A: 1288 *Marcelneygyaya* [HN.] (MonStrig. 2: 244); 1327/ *Holthneukereke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 636); 1372 u./ *kyralne* (JókK. 122); 1395 k. *neye* (BesztSzj. 1059–1060.); 1416 u.¹ *nèwinèc* (BécsiK. 261); 1531 *úó* (TelK. 210); 1584 *kiralni* (NySz.) **J: 1.** [főleg birtokos személyjellel] 1288 'feleség | Gemahlin' (MonStrig. 2: 244) (↑); **2.** 1327/ ? 'nőnemű felnőtt személy | erwachsene Frau' # (Györffy: ÁMTF. 1: 636) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 337); **3.** 1395 k. 'állat nőtény egyede | Weibchen (Tier)' (BesztSzj. 1060.); **4.** 1807 'növény termője | Blütenstempel' (MagyFűvészk. 6) **Sz:** ~s 1466 *News* [SZN.] (OklSz.) | ~szik 1518 k. *noztok* 'nősül; nővel közösül | mit einer Frau geschlechtlich verkehren' (PeerK. 339) | ~tlen 1539 *nőtelen* (RMKT. 2: 28) | ~sül 1823 *nősülesi* (NSz.) | ~ies 1842 *nőies* (Regelő 1842. márc. 12.: 163); 1848 *nőies* (NSz.) | ~ietlen 1852 *nőietlen* (PNapló 1852. nov. 4.: [2]); 1853/ *nőietlen* (NSz.); 1846 *nőitlen* (Órangyal 40) | ~zik 1956 *nőzik* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.) *nī* 'asszony, nő; asszonyka, fiatalasszony'; osztj. (V.) *ni* 'asszony, nő'; md. (E.) *ni* 'ua., nő, feleség'; lp. (norv.) *njinjalás*, *njinjêlâs* 'nőtény <állat>'; – jur. *ne* 'asszony, nő'; szelk. *neä* 'asszony, nő'; kam. *nē*, *ne* 'ua., nő'; stb. [uráli **niñä* 'asszony, nő; nőtény']. ⊕ A szó belseji hangkapcsolat változásához vö. →tő, →vő stb. A magyar ő az ugor **e* vagy **ä* hangra megy vissza. A tőváltozat magyarázatára vö. →fej². – A feleségnevekben használatos *né* változat már igen korán névszóképzővé válhatott (1525 *Bozorabne* [SZN.] (SzapolyaiOkl. 604.)). A 4. jelentés nyelvújítás eredménye.

📖 Szinnyei: NyH.; MNY. 47: 1; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *császár-*, *delnő*, *kamara-*, *némber*, *néni*, *nép*, *nőtény*, *nőszírom*, *nővér*, *nyest*, *spiné*

nőtény A: 1416 u.¹ *noften* (BécsiK. 199); 1456 k. *neften* (SermDom. 2: 2); 1508 *nošteñ* (DöbrK. 277); 1541 *nóftiñ* (Sylvester: ÚT. 1: 15); 1560 k. *nősteen* (GyöngySzt. 2997.); 1575 *nyéftén* fzaruas (Heltai: Krón. 9b); 1745 *Nyösten* (NSz.); 1863 *Nyüvestén* (Krizsa [szerk.] Vadr. 511) **J: 1.** [jelzői értékben is] 1416 u.¹ 'nőnemű <rendszerint állat> | Weibchen eines Tieres' # (BécsiK. 199) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1604 'virág termője | Blütenstempel' (Szenczi Molnár: Dict. *Acylon* a.); **3.** [~ *kapocs*] 1867 'a kapocsnak az a része, amelybe a kankapocs beleilleszkedik | Heftelmütterchen' (CzF.)

■ Származékszó. | ⊕ A →nő² szóból keletkezett -s + -t + -n kicsinyítő képzővel. Az -s + -t képzőhalmozáshoz vö. →nyest, a -t + -n képzőkhöz vö. →isten. Az 'asszony, nő' > 'nőtény' jelentésváltozáshoz vö. lat. *femina* 'asszony, nő' > *femella* 'nőtény'. A régi változat szó belseji v-je hiátustöltő lehet.

📖 MNY. 10: 62; NyK. 47: 454; TESz.; EWUng. • Vö. *nő²*

nőszírom **A:** 1790 k. *Nőszírom* (Nyr. 85: 212) **J:** 'nagy virágú növény, amelynek csésze- és szíromlevelei közül három feláll, három pedig kifelé hajlik, írisz | Schwertlilie (Iris)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*nő*² 'termő' + →*szírom* tagokból áll, alárendelő, jelzői összetétellel keletkezett. Az előtag 'termő' jelentése a korabeli botanikai szaknyelvben volt használatos. Az utótag a növény háromágú szírom formájában kiszélesedő bibéjére utal. – Egyéb megnevezése: →*írisz* 'írisz, kardliliom'. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nő*², *szírom*

növény **A:** 1807 *növényi* (NSz.); 1867 *növény* (CzF.) **J:** **1.** 1807 'utód, sarjadék | Nachfolger, Nachwuchs' (NSz.) (↑); **2.** 1828 'a talaj, víz, levegő szerves anyagával táplálkozó, fotoszintetizáló élőlény | Pflanze' # (NSz.) **Sz:** ~**zet** 1833 *növényzet* (Társalkodó 1833. márc. 9.: 79) – De vö. 1787 *növény* 'növény | Pflanze' (Szily: NyÚSz.)

■ Szöösszerántással keletkezett tudatos szóalkotás. | (⊕) A *növény* (↑) szóból keletkezett. Főnevesülés a (R.) *növény* 'növényben levő, fiatal' (1735: Szily: NyÚSz.) melléknévből, amely a →*nő*¹ szó *növ*-tőváltozatának -*vény* névszóképzővel alkotott származékszáva; vö. →*halvány*. (⊖) Korábbi kísérleti alakok: *nyövötény* 'képződmény, alakzat' (1775: NSz.); *nőtevény* 'növény' (1776–1821: NSz.); *növötény* 'ua.' (1783: Szily: NyÚSz.); stb. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyógy*-, *nő*¹

nővér **A:** 1602 *neuerie* (MNY. 65: 479) **J:** **1.** 1602 '(idősebb) nőtestvér | (ältere) Schwester' # (MNY. 65: 479) (↑); **2.** 1881 'apáca | Nonne' (NSz.); **3.** 1942 '(kórházi) ápolónő | Krankenschwester' # (Kelemen B.: MNMSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*nő*² 'felnőtt, nőnemű személy' + →*vér* 'vérrokon' összetételi tagokból áll, alárendelő, jelzői összetétellel keletkezett. A 2., 3. jelentés kialakulását más nyelvek hasonló jelentésű szavai segíthették elő; vö. ném. *Schwester* 'nőtestvér; apáca; ápolónő'; fr. *soeur* 'nőtestvér; apáca'; stb. Vö. még lat. (k.h.) *soror* 'ua.'. Hasonló összetételekhez ugyanezzel az utótaggal vö. →*fivér*, →*testvér* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nő*², *vér*

nudli **A:** 1851 *haus-nudlival* (GazdL. 1851. nov. 30.: 1133); 1894 *nudlit* (NSz.); 1895 *núdli* (Nyr. 24: 349); NYJ. *núdlyi*, *nugli* (Nyatl. *angyalbögyörő* a.); *nyudli* (ÚMTsz.) **J:** '(burgonyával készült) henger alakú főtt tészta | Nudel'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (baj.-osztr.) *nudl*, (B.) *nud'l*, – ném. *Nudel*: 'tojásos tésztaféleség' [tisztázatlan eredetű]. (⊗) Megfelelői: ang. *noodle*; cseh *nudle*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szó eleji *ny* palatalizációval keletkezett. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng.

nugát **A:** 1857 *Nougat* (Vadász-Vers. 1857. júl. 15.: 233); 1883 *Nougat* (MagyLex. 13: 20); 1948 *nugat* (RákFLev.); 1951 *nuga* (Terényi: IdSz.); 1953 *nugát* (Ország: MAngSz.) **J:** **1.** 1883 'dióval v. mandulával készített (cukrászati) édesség | Nuß- od. Mandelkonfekt' (MagyLex. 13: 20) (↑); **2.** 1941 'főleg tölteléként használt csokoládéféle | bes. als Füllung gebrauchte Schokolade' (ÚILex. 19: 4801)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (⊖) Fr. *nougat* 'cukros sütemény dióval v. mandulával'; – vö. még ném. *Nougat*, *Nugat* 'ua.'. A franciába a prov. *nougat* 'diós sütemény'

szóból került [lat. (vulg.) **nucatum* 'ua.' < lat. *nux* 'dió']. (⊗) Megfelelői: ang. *nougat*; or. *нуга*; stb.: 'nugát'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nukleáris*

nukleáris A: 1885 *nuclearis* (OrvH. 1885. szept. 20.: 1073); 1957 *nukleáris* (Bakos F.: IdSz.) J: 1. 1885 'a sejtmagot illető | den Zellkern betreffend' (OrvH. 1885. szept. 20.: 1073) (↑); 2. 1957 'az atommagot illető | den Atomkern betreffend' (Bakos F.: IdSz.) (↑); 3. 1957 'az atomenergián alapuló, azzal működő | auf Kernreaktion beruhend' (Bakos F.: IdSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *nuklear*; ang. *nuclear*; fr. *nucléaire*; stb.: 'az atommagot illető; az atomenergián alapuló', a franciában a 'sejtmagra vonatkozó' is. A franciában keletkezett tudatos szóalkotás [a lat. *nucleus* 'mag' alapján]. A franciában előbb a sejtmagra vonatkozott.

(⇒△) A magyarba elsősorban a németből került, latinositott végződéssel.

📖 NymLev. 367; TESz.; EWUng. • Vö. *nugát*

null → *nulla*

nulla A: 1693 *nulla* (Keresztesi: Mat. *zerus* a.) J: 1. 1693 'számjegy a semmi fogalmának a kifejezésére, zérus | Zero' # (Keresztesi: Mat. *zerus* a.) (↑); 2. 1764 'jelentéktelen senki | ein Niemand' (NSz.); 3. 1790 'semmisség, vacak, hitványság, kacat | Nichtigkeit' (NSz.); 4. 1818 'zéruspont, kezdőpont | Anfangspunkt (einer Skala)' (NSz.)

null A: 1787 *nullat* [*null* □] (NSz.) J: 'számjegy a semmi fogalmának a kifejezésére, zérus | Zero' #

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **nulla** latin vagy olasz jövevényszó. | (⊖) Lat. *nulla* [többes szám, semleges nem] 'semmi' [< lat. *nullus*, *-a*, *-um* 'semmi'] vagy ol. *nulla* 'semmi; zéró, nulla' [< lat. (↑)]. (⊗) Megfelelői: szbhv. *nula*; cseh *nula*; stb.: 'zéró, nulla; egy senki'.

■ A **null** német jövevényszó. | (⊖) Ném. *Null* 'nullpont; semmisség; egy senki', *null* 'semmi' [< ol. (↑)]. (⊗) Megfelelői: holl. *nul*; or. *нуль*; stb.: 'zéró, nulla; semmi'.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *nulla* fogalmának régi magyar nyelvi kifejezésére vö. →*cifra*. (△) A *nulla* németből való származtatása téves.

📖 TESz.; EWUng.

numerál → *numerus*

numerus Δ A: 1577 *Numeruffal* (Aritm. A3a); 1788 *numerostól* (NSz.); NYJ. *numērus* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 'szám(jegy) | Zahl(zeichen)' (Aritm. A3a) (↑); 2. 1789/ 'a mondatalkotás arányossága; versmérték | Ebenmaß der Satzbildung; Versmaß' (NSz.); 3. 1894/ 'számottevő, fontos vki | ein wichtiger Jemand' (NSz.)

numerál Δ A: 1577 *numerald* meg (Aritm. A3a); 1810/ *numerálva* [sz.] (NSz.); 1891 *numērál* (Nyr. 20: 171) J: 1. 1577 'számol, vmit (ki)számít | (be-, aus)rechnen' (Aritm. A3a) (↑); 2. 1810/ '(meg)számoz | numenieren' (NSz.) (↑); 3. 1886 'számításba, tekintetbe jön, vminek számít | in Betracht kommen' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *numerus* 'szám; az egész egy darabja, része; taktus, szabályosság a beszédben' [indoeurópai eredetű; vö. ír (kír) *nōs* 'szokás'; lett *nuõma* 'kamat'; stb.] | lat. *numerare* '(meg)számlál, számol'. ⊗ Megfelelői: ném. *Nummer*; fr. *nombre*; stb.: 'szám; számjegy, jelzőszám'; – ném. *numerieren* '(meg)számoz'; fr. *nombrier* '(meg)számol; számoz, számít'; stb. ⊕ A *numerus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

nutria A: 1879 *Nutriabörök* (NSz.) J: 1. 1879 'hódpatkány | Nutria' (NSz.) (↑); 2. 1958 'hódpatkány szörméje | Nutriafell' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Nutria*; ang. *nutria*; ol. *nutria*; sp. *nutria*; stb.: 'hódpatkány, nutria' [lat. (vulg.) **nutria* 'vidra', amely a lat. *lutra* 'ua.' változata]. ⊕ A magyarba főleg a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

nüánsz Δ A: 1802/ *nüanszot* (NSz.); 1806 *nüánszaiban* (NSz.); 1813 *Nüansza* [□] (NSz.); 1862 *nüancai* (NSz.) J: 'árnyalat | Nuance'

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊕ Fr. *nuance* 'finom árnyalat, apró különbség'; – vö. még ném. *Nuance* 'ua.; csekély apróság'. A franciában a *nuer* 'beborul; (be)árnyékol' szóból jött létre. ⊗ Megfelelői: ang. *nuance*; or. *нюанс*; stb.: 'árnyalat'. ⊕ A *nüansza* változat német eredetű; a szóvégi *a*-s változat hanghelyettesítéssel keletkezett.

📖 D. Éltés: FrSz. 78; TESz.; EWUng. • Vö. *nebuló*

nünüke A: 1799 *Nünüke* (NSz.) J: 'a hólyaghúzó bogarak családjába tartozó, nagy testű, kékesfekete színű növényevő bogár | Maiwurm (Meloe proscarabaeus)'

■ Belső keletkezésű. | ⊕ Az *Isten ünükéje* 'közönséges nünüke', tkp. 'isten tehénkéje, isten borjúcskája' szókapcsolatból keletkezett (*Isten* + *ünü* tagokból, amelyben az →*ünő* szó *-ke* kicsinyítő képzővel és *-je* E/3. birtokos személyjellel ellátott régi változatából) szóhatáreltolódással és az utótag önállósodásával keletkezett. ⊗ Egyéb megnevezései: (R.) *Isten ünője* 'nünüke' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Canthäris* a.), (N.) *isten tehénkéje* 'ua.' (Nyr. 22: 474). – Hasonló keletkezésmóddal, de eltérő szemlélet alapján jött létre: *Isten nünüje* 'gyámoltalan ember' (1872: NSz.); vö. még (N.) *nünü*, *nyünyü* 'ügyetlen, esetlen' (ÚMTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *isten, ünő*